

חוברת מס' 15 | ניסן תשע"ט

הזקנה ואתגריה

הערכה וכבוד לזקנה

הרב מאיר נהוראי | 2

היבטים הלכתיים ביחס לזקנה ואתגריה

רבני ורבניות בית הלל | 3

חלק א: טיפול בהורים זקנים | חלק ב: פרישה מעבודה – עיון בהלכה

היחס למהגרי עבודה בתחום הסיעוד

תפילה על העובדים הזרים

אורי ומיכל אורבך | 13

מבוא לסוגיה – אתגרים ושאלות אתיות והלכתיות

הרבנית בתיה קראוס | 14

מהנעשה בבית הלל

בועז אורדמן | 15

הערכה וכבוד לזקנה

הרב מאיר נהוראי, יו"ר בית הלל, ר"מ בבית המדרש לנשים מגדל עז ורב משואות יצחק

אחד הפסוקים שאנו יודעים לשנן מטל שחר ילדותנו – "מִפְּנֵי שִׂיכָה תִּקּוּם וְהִדְרָתָּ פָּנֶי זָקֵן, וְנִרְאָתָּ מֵאָה-לִּהְיוֹת אֶנִּי הִ" (ויקרא יט, לב). המחנכים הטמיעו בנו את החובה לקום ולפנות מקום לזקן בשעה שעולה לאוטובוס או לעזור לו בנשיאת דברים כבדים, וכל זאת מפאת חולשתו. על אף שהתביעות הללו נכונות ישנה תביעה בסיסית שלא הוטמעה מספיק בשגרת חיינו והיא הקימה לכבודו של הזקן. חז"ל נחלקו האם זקן פירושו איש זקן בשנים או שהכוונה לאדם שקנה חכמה על אף גילו הצעיר (קידושין לב ע"ב). להלכה, שתי הפרשנויות נכונות. ואכן יש לעמוד בפני הזקן כביטוי של כבוד לגילו המתקדם, ובלשונו של ספר החינוך (מצווה רנז):

משרשי המצוה, לפי שעיקר היות האדם נכרא בעולם הוא מפני החכמה, כדי שיכיר בוראו, על כן ראוי לבני אדם לכבד מי שהשיג אותה, ומתוך כך יתעוררו האחרים עליה. ומזה השורש פירש איסי בן יהודה בגמרא בקידושין [שם] שאפילו זקן אשמאי, כלומר שאינו חכם, הוא בכלל המצווה, שראוי לכבדו מפני שברוב שניו ראה והכיר קצת במעשי השם ונפלאותיו, ומתוך כך ראוי לכבדו.

אדם זקן רכש ניסיון רב במהלך חייו ולכן ראוי לכבדו. התורה אינה מציינת את גילו של הזקן. האם מדובר שהגיע לגיל שמונים כפי הנאמר על ברזילי – "וּבְרָזִילִי זָקֵן מְאֹד בֶּן שְׁמֹנִים שָׁנָה...", (שמואל ב' יט, לג) או כשמואל והוא רק בן 52 בעודו אומר לישראל – "וְיָצֵתָהּ הַנָּה תִּמְלֹךְ מִתְּהִלָּךְ לְפָנֶיכֶם וְאֲנִי זָקֵנְתִּי וְשִׁבְתִּי..."? להלכה נפסק שזקן הוא מי שהגיע לגיל שבעים שנה: "וכן מצוה לקום מפני שיבה, דהיינו בן שבעים שנה, אפילו הוא עם הארץ" (שולחן ערוך, יורה דעה רמד, א).

אם כן, שתי משימות מוטלות עלינו – גם לעזור פיזית לזקן שתשש כוחו וגם לעמוד לכבוד אדם מבוגר בעת שחולף לידינו.

בעידן שבו טכנולוגיות מתחדשות כהרף עין וקצב העברת המידע מהיר כל כך, העולם שייך לצעירים. ילד קטן יודע לתפעל מערכות מחשב ובקיא בעולם הטכנולוגי טוב יותר מסבו הקשיש. חברות רבות יעדיפו עובדים צעירים המסתגלים למערכות החדישות על פני עובדים מנוסים אך מיושנים, ובחור צעיר יוכל בלחיצת מקלדת להשיג מידע רב יותר על נושא מסוים מכל מה שמוריו בביה"ס ובאוניברסיטה למדו במהלך שנותיהם הרבות בלימודים. לפיכך דווקא כיום יש להעצים את המודעות לכוונתה של התורה בקימה לכבודו של המבוגר. התורה שוללת את העמדה שהצעיר הוא החזק והעליון, וככזה עליו לרחם על הזקן החלש; כוונת התורה היא הפוכה – עלינו לכבד את הזקן כי הוא העליון בפירמידה האנושית. אין זה משנה אם חלש הוא או אם כוחו עדיין במתניו, עלינו להכיר במעלתו ובערכו. לאדם זקן יש חכמה שרכש בעמל חייו, הוא בעל ניסיון חיים שאין לאף צעיר, מוצלח ככל שיהיה.

התורה מכוננת אפוא סדר תרבותי אחר ממה שאנו רגילים אליו. תרבות שהגיבורים בה הם המבוגרים והזקנים, אותם אנשים המשולים ליין שכלל שמתיישנים הם משתבחים. נראה שכשם שתלמידנו ותלמידותינו מתחנכים לקימה לכבוד תלמיד חכם (או תלמידת חכמים) גם אם הוא צעיר בגילו, כך צריך לחנך כבר מגיל צעיר לקום מפאת הכבוד מפני איש מבוגר (ואישה מבוגרת). זו תזכורת לעולם האנושי, במיוחד בתקופה שיש בה אריכות ימים, לתת כבוד והערכה לאדם מבוגר שצבר ניסיון חיים. שינוי זה יגרום, שנכדים יתייעצו יותר עם סבא וסבתא מבוגרים, וילדי הקהילה ישוחחו יותר עם אלו שיצאו לגמלאות על מנת לקבל מהם עצה טובה מניסיונם העשיר שצברו בחייהם.

המסמך ההלכתי שלפניכם מורכב משני חלקים. החלק הראשון עוסק בדילמות של כיבוד הורים שהזדקנו והחלק השני בדילמות הקשורות לגיל הפרישה. שני החלקים הללו הם מקשה אחת שעוסקת בכבודם של הזקנים והקשישים.

סוגיית כיבוד הורים שהזדקנו מאתגרת לא רק בהקשר ההלכתי אלא גם בעצם הטיפול עצמו. לאחר שנים רבות שמערכת יחסים בין ילדים להורים נבנתה על גבי חוויות רגשיות עמוקות ולעתים אף מורכבות, נוצר היפוך תפקידים שבו הילדים – שעכשיו כבר מבוגרים – נדרשים לקחת אחריות ולטפל בהוריהם. אתגר זה יוצר אינטראקציות מורכבות שלא הכרנו קודם לכן. המעבר מנתמך לתומך עלול לגרום תסכול, שמה איננו מעניקים את מלוא התמיכה להורים, ולכן מתעורר הצורך לשיח הלכתי שיגדיר את מרחב האחריות ויציב את גבולות הטיפול בהורים. עיצוב המסלול הנכון והראוי בטיפול בהורים יש ביכולתו להנכיח שמדובר בזכות ולא רק בחובה. לעתים אף ייסגר מעגל כך שהמתחים שהיו נחלת העבר והמשקעים שנוצרו ייעלמו, ובמקומם תבוא אהבה שמקלקלת את השורה. הנתינה והאהבה להורינו תיצרב גם אצל ילדינו שיידרשו מן הסתם לאתגרים זהים בבוא העת.

בחלקו השני של המסמך אנו דנים בפרישה מהעבודה. זו סוגיה מורכבת. מחד שמירת האדם על משרתו היא חלק מכבודו ומעמדו, ומאידך פריון העבודה עלול לרדת ופעמים לטובת העובד ומעסיקו יהיה נכון שיפרוש. מי שהגיע לגיל הפרישה ואף מעבר לכך יש בידו ניסיון עשיר ולחברה יש את ההזדמנות לנצל זאת ללמידה. גם אם ייאלץ לפרוש ממשרתו ניתן להשאירו באותו מפעל או משרד במסגרת אחרת, וכך ירוויחו שני הצדדים. אם בכל זאת נאלץ הוא לפרוש מהעבודה יהיה נכון לאפשר לו מעורבות פעילה בתוך הקהילה ובמוסדותיה כמו בבית הכנסת או באירועים שונים. מעורבות נותנת תחושה של תרומה ועשייה ויש בכוחה להעצים את איכות החיים של הזקנים. מטרתה של הקימה לזקנים להזכיר לנו את נוכחותם בתוך הקהילה ואת החובה המוטלת עלינו להעניק להם תשומת לב ראויה. אל לנו לשכוח את תרומתם הכבירה בימים שכוחם היו במותניהם. כבוד והערכה הם ביטוי של הכרת הטוב לאלו שתרמו מכוחם ומזמנם וסללו עבורנו דרך שבאמצעותה נוכל להמשיך ולבנות עבור הדורות הבאים.

היבטים הלכתיים ביחס לזקנה ואתגריה

שותפים בכתיבת המסמך ההלכתי: ראש בית המדרש - הרב עמית קולא, הרב יצחק אייזנר, הרב יצחק בלאו, הרב יהודה גלעד, הרב בנימין הולצמן, הרב שלמה הכט, הרבנית ד"ר מיש המר-קוסוי, הרב ד"ר דורי הנמן, הרבנית ד"ר חנה השקס, הרב מאיר נהוראי, הרב אביע"ד סנדרס, הרבנית ד"ר אילת סגל, הרבנית אשרה קורן, הרב צבי קורן, הרבנית בתיה קראוס, הרב משה שפטר

מבוא

אוכלוסיית מדינת ישראל מזדקנת. אמנם בקצב פחות מהיר מאשר באירופה, הודות לילודה שלא נפגעה ואף גוברת והולכת, אך גם בה חלקה היחסי של האוכלוסייה הזקנה גדול מאשר בעבר. זאת ועוד: אם בעבר מדינת ישראל ראתה עצמה כילדון השובב של מדינות תבל – האתוס הציוני נבנה על כתפי הצעיר הלוחם שעבורו זקנה היא מחלה של גלות; הרי שכעבור 70 שנה, מחוללי האתוס נפטרו מן העולם או שהזדקנו, ולפנינו ניצבים אתגרים שהם לא שערם. החלק היחסי הגדל של האוכלוסייה הזקנה בחברה מצריך חשיבה מחדש בשפת הערכים החברתית, הכלכלית ואף המשפטית.

אתגרים צצים לא רק במישור הלאומי אלא גם במישור המשפחתי. עליית תוחלת החיים פעמים רבות אינה מלווה באיכות חיים ובבריאותם. ההזדקנות של ההורים, התחלואה, הירידה בכישורים וביכולות, התלות שבאה בעקבותיהן – כל אלה מציבות בפני דור הבנים משימות מאתגרות המצריכות עיכול, הבשלה, בחירות שקולות, הנחיה ועצה.

החובה הטבעית והדתית כלפי ההורים מתנגשת לעתים במחויבות נוספות. החובות כלפי בני הזוג, הילדים והפרנסה, דורשות את חלקן ומקשות על ההתמסרות לטיפול בהורים. בנוסף, נטילת האחריות של ילדים כלפי הוריהם למצבם הבריאותי, הפיסי והכלכלי, קשה גם מבחינה נפשית בשל היפוך האחריות מן ההורה לילד; לעתים היא מתנגשת בשמירת כללי נימוס והכבוד כלפי ההורים. כך עומדים בנים ובנות להורים זקנים בחוסר אונים ומשתוקקים להדרכה.

אנו מבקשים לבחון מקצת מן האתגרים הללו דרך עינה הפקוחה של מסורת ההלכה. עיוננו יתפרש על שני פרקים: בפרק הראשון נבחן את האתגר המשפחתי דרך הפריזמה של חובת כיבוד הורים; ואילו בפרק השני נדון בהיבט הקהילתי ונתמקד בסוגיית הפרישה מהעבודה, דרך העיון בכבוד הזקנים, בערך העבודה וכללי הפרישה ממנה.

במאמר זה נשתמש בתואר 'זקן' ובהטיותיו השונות, להבדיל מהזהירות הקיימת בלשון הישראלית מפני מינוח זה. הדבר נעשה

בכוונה תחילה, שכן זקן וזקנה אינם תיאורי גנאי לאדם; אדרבה, על פי המסורת היהודית הם נידונים לשבח. חלק מן השינוי הנדרש בתודעה החברתית הישראלית בקבלת הזקן והזקנה עובר דרך השימוש במונחים אלו ללא רתיעה. עניין זה יבואר במהלך המאמר במספר הקשרים.

”שִׁמְעוּ לְאָבִיךָ זֶה יִלְדֶּךָ וְזֶה יִלְדֶּךָ וְזֶה יִלְדֶּךָ וְזֶה יִלְדֶּךָ” (משלי כג, כב);

”מְזַקְנִים אֶתְבוֹנֵן כִּי פְקוּדֵיךָ נִצְרָתִי” (תהילים קיט, ק).

חלק א: טיפול בהורים זקנים

1. כיבוד אב ואם – עד היכן?

חשיבותה של מצוות כיבוד אב ואם¹ הרחיבה את גבולותיה לאין שיעור. על פי האמור בתלמוד מצווה זו כוללת אף את הנכונות או את החובה של הבן והבת לשאת ביזיון והפסדים כלכליים.² גם כלפי מי שהצטיין בדבקותו במצווה זו טענו שעדיין לא הגיע לתכליתה:³

אמו של ר' טרפון ירדה לטייל לתוך חצירה בשבת והלך ר' טרפון והניח שתי ידי תחת פרסותיה והיתה מהלכת עליהן עד שהגיעה למיטתה. פעם אחת חלה ונכנסו חכמים לבקרו, אמרה להן: התפללו על טרפון בני שהוא נוהג בי כבוד יותר מדאי; אמרו לה: מה עבד לך? ותניית להון עובדא (=ושנתה להם המעשה), אמרו לה: אפילו עושה כן אלא אלפים עדיין לחצי כבוד שאמרה התורה לא הגיע.

לאור זאת, מסתבר כי התשובה לשאלת התלמוד 'עד היכן כיבוד אב ואם?'⁴ היא: אין גבול. זוהי אכן מסקנתם של חלק מחכמי ההלכה:⁵

כבוד אב ואם אין לו שיעור ולא עוד אלא שאף אומות העולם שאין מצוין בו מקיימים אותו בלא שיעור.⁶

ע"ב. שם תשובתם של חכמי ישראל להקפדתו היתרה של רבי טרפון בכבוד אמו היא: "אמרי ליה: עדיין לא הגעת לחצי כיבוד, כלום זרקה ארנקי בפניך לים ולא הכלמתה?"

4 קידושין לא ע"א; לב ע"א.

5 מאירי, קידושין לא ע"א. וראו גם בספר היראים סימנים רכא-רכב (במספור הישן נז): "ואין שיעור למורא וכבוד אלא כל הזהיר הרי זה משובח". וכן בספרי האחרונים – ילקוט יוסף, כיבוד אב ואם א-ב: "אין גבול למצות כיבוד אב ואם שהיא מצוה יקרה וכל המרבה לכבד את הוריו הרי זה משובח".

6 היה מקום לראות בהגדרה רחבה זו מידת חסידות או מצווה קיומית – כלומר פער לות אלו אם נעשות נחשבות מצוות, אבל אין חלק מן החובה הבסיסית של המצווה

1 ראו למשל: ירושלמי פאה פרק א הלכה א: "הקיש מורא אב ואם למורא שמים... הקיש כיבוד אב ואם לכיבוד המקום". ראו בסנהדרין ג ע"א – שיקול זה מבליט את מעלתה של מצווה זו על פני אחרות, ואף את האפשרות שתדחה אותן, וראו בבא מציעא לב ע"א.

2 "עד היכן כיבוד אב ואם" – קידושין לא ע"א. ושם סיפורו הידוע של דמא בן נתינה שהפסיד הזדמנויות כלכליות כדי שלא להעיר את אביו הישן, ונשא באיפוק את התנהגותה המבזה של אמו ולא הכלימה. וראו גם שם לב ע"א: "כדי שייטול ארנקי ויזרקנו לים בפניו ואינו מכלימו". אמנם הכללת הפסדים כלכליים תחת החר בה של כיבוד אב ואם שנויה במחלוקת – משל אב או משל בן? ועיין שם.

3 ירושלמי פאה פרק א הלכה א. וראו את הסוגיה המקבילה בבבלי, קידושין לא

החובה לדאוג לגופם של ההורים ולצרכיהם הגשמיים לבין החובה הנפשית-תודעתית לכבודם ולמעמדם האישי והחברתי.²²

אמנם, גם במצוות הכבוד יש יסוד של כבוד מנטלי – השירות שמעניק הבן להורה איננו רק דאגה לצרכיו אלא מבסס את מעמדו המכובד של ההורה כראוי לשירותם של אחרים.²³ נקודה זו מתחדדת היטב בסוגיה המופיעה בשני התלמודים. התלמוד, בהוראתו את הדרך הישרה לכיבוד הורים, מבהיר כי נתינת תחושה להורה שהוא מכובד חשובה יותר מאשר דאגה לצרכיו הגשמיים:

תני אבימי בריה דרבי אבהו: ²⁴ יש מאכיל לאביו פסיוני וטורדו מן העולם, ויש מטחינו בריחים ומביאו לחיי העולם הבא. ²⁵

מימרא זו מבארת בתלמוד הירושלמי:

כיצד מאכיל את אביו פטומות ויורש גיהנם? חד בר נש הוה מייכיל (=איש אחד היה מאכיל) את אביו תרנגולים פטומים ²⁶ חד זמן אמר ליה אביו ברי אילין מנן לך (=אלו מניין לך?) אמר ליה סבא סבא אכול ואדיש (זקן זקן אכול ושתוק) דכלבין אכלין ואדישין (כמו הכלבים האוכלים ושותקים) ונמצא מאכיל את אביו פטומין ויורש גיהנם. ²⁷

אדם יכול להאכיל את אביו כל מעדני עולם ולקצר את חייו – "לפי שמבזה אותו בדברים ומראה שעניו צרה ורעה בו", כדברי הפני משה, ²⁸ ויכול להעביד את אביו בעבודה קשה ולהביאו לחיי העולם הבא. המבחן לקיום מצוות הכבוד איננו המתן הפיזי, כי אם הדאגה למעמד ולבריאות של ההורה; היחס המכבד הוא המפתח. וכך אכן נפסק בשולחן ערוך:

איזהו כבוד, מאכילו ומשקהו, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא. ויתנו לו בסבר פנים יפות, שאפילו מאכילו

במדרש ובספרות המוסר נוסחו החובות במינוחים של תודעה נפשית והכרה: 'ללמדך שאבא של אדם כמלכו'; ⁷ 'חובה על הבן להחזיק עצמו אצל אביו ואמו כעבד לרבו'; ⁸ 'דרחים לון יותר מגרמיה ונפשיה ורוחיה ונשמתיה, וכל עלמא דהוה ליה, הוה חשיב ליה לאין, למעבד בהון רעותא דאבא ואמא... שיאהב אותם אהבה עזה...'. ⁹

הפרשנות המרחיבה של מצוות כיבוד הורים מוליכה קושי גדול בקיומה. לפי מובאות אלו מצווה זו כובשת את נפשו ואישיותו של האדם; מגוון הדרישות בה – הן במישור המעשי הן במישור הנפשי – מעמיד אותה ככזו שבלתי אפשרי לקיימה כראוי. ¹⁰

אך תמונת ההלכה מורכבת יותר. לחובת הציות להורים נקבעו גבולות ¹¹ ועל ההורה אף מוטלות חובות שלא להכביד עולו יותר מדי על ילדיו. ¹² יש הממליצים להורה אף לכבד את ילדיו ¹³ במעין שוויוניות. ¹⁴ מבחינים אלו של הגבלת החובה ¹⁵ הועמדו במבחן במגוון של נסיבות בספרות התשובות, שמהן עולה בדרך כלל אישוש להגבלת היקף החיוב במצוות כיבוד ההורים. ¹⁶

2. תוכנה של המצווה

בתורה נאמרו שתי מצוות בחובת הצאצאים להוריהם: כבוד – "כָּבֵד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ", ¹⁷ ומורא – "אִישׁ אָמוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ". ¹⁸ התלמוד מבחין בין שתי מצוות אלו ומפרטן לביטוי המעשי:

תנו רבנן: איזהו מורא, ואיזהו כיבוד? מורא – לא עומד במקומו, ולא יושב במקומו, ולא סותר את דבריו, ולא מכריעו; ¹⁹ כיבוד – מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא. ²⁰

מה מבדיל בין חובות אלו? יש אומרים כי הכבוד הוא חובת המעשה ואילו היראה היא חובת האיפוק וההימנעות. ²¹ יש שמבחינים בין

שיעור (תשס"ה) עמ' 109-117 ואת המקורות המרחיבים את חובת הציות ניתן למצוא אצל הרב משה פניר, כבוד הורים (תשמ"ו), עמ' 1-2 בהערות ד-ה.

גם במסקנת סוגיית התלמוד, כי חובת הכבוד היא משל אב (קידושין לב ע"א; שולחן ערוך שם סעיף ה) ניתן לראות הגבלת החובה.

¹² כמו האיסור להכות את בנו גדול – מועד קטן יז ע"א, רמב"ם הלכות ממרים ו, ט; ואף ההערה שלא להכביד עול עליהם – שולחן ערוך שם, סעיף יט.

¹³ הרב אלימלך בר שאול, ריח מים (תשע"ה), לפרשת ויצא עמ' 72: "...גם על ההורים ישנה חובת כיבוד כלפי ילדיהם שנתבגרו... שילדים שנתבגרו דורשים הכרה בבגרותם, ואינם רוצים שיוסיפו לראות בהם ילדים... על ההורים להסתגל... ולהוכיח את הכרתם להלכה ולמעשה. ואז יוכלו מחדש להיות מחנכים טובים ונשמעים לילדיהם שנתבגרו".

¹⁴ זוהי לכאורה נימה חדשה בעולם העכשווי, השוכרת את הדפוסים המסורתיים. ראו למשל הרב דוד מישלוב, 'כיבוד אב ואם ועצמאותם של בנים ובנות', הדף השבועי – מרכז ללימודי יסוד ביהדות אוניברסיטת בר אילן 223 (תשנ"ח). אמנם לשיטה זו אחיזה בדבריו של החיד"א, ברית עולם על ספר חסידים סימן שנג: "אפשר לומר דרמו נמי מוסר לאב שבניו גדולים שלא יכביד עולו עליהם אלא יחשיבם כאחים ובזה יהיו נוחים וישובו הוא ובניו בשלוה".

¹⁵ ראו את ניתוחו של יעקב בלידשטיין, 'כיבוד אב ואם בהלכה ובאגדה', בתוך דברים שיש להם שיעור (תשס"ה), עמ' 45-50.

¹⁶ שו"ת הרא"ש כלל טו סימן ה – לשנוא או להתפייס עם היהודי; תרומת הדשן סימן מד – תלמוד תורה; שו"ת מהרי"ק קסו ג – נישואין; וראו הרב יעקב אריאל, 'הת נדבות לקצונה נגד רצון ההורים', בתוך דברים שיש להם שיעור (תשס"ה) עמ' 97-108.

¹⁷ שמות כ, יב והמקבילה בדברים ה, טז.

ואין חובה להדר אחריהן. לשונם של חלק מן הפוסקים אף רומזת לכך. אולם הסוגיה בקידושין לב ע"א ראתה בזריקת הארנק חלק מהגדרת המצווה: הסוגיה שם דנה בשא לא האם כיבוד האב נעשה מכספו או מכסף בנו (משל אב או משל בן), וזריקת הארנק הובאה כראיה שחובת הכיבוד היא משל בן. הסוגיה דחתה זאת בדחייה דחוקה שמי דובר בכסף הראוי ליורשו, אף שהייתה יכולה ליישב שהחובה היא אכן משל אב, אבל הרי אין למצווה שיעור וחלק נעלה זה הוא משל בן. יוצא מכאן שלפי פשט הסוגיה, גבול זריקת הארנק הוא חלק מן החובה היסודית של המצווה ולא מידת חסידות.

⁷ פרקי דרבי אליעזר (היגר) פרק לח.

⁸ ספר חרדים מצוות עשה ה, על פי הרמב"ם.

⁹ תרגום: שיאהב אותם (את הוריו) יותר מעצמו, ונפשו, ורוחו ונשמתו. כל העולם שיהא לו יחשב לו לאין כדי לעשות בהם את רצון אבא ואמא. חיי אדם כלל סז, על פי הזוהר.

¹⁰ יש שהוסיפו את הקושי באורך השנים של המצווה: "והגאון רב סעדיה... אמר: כי מפני שלפעמים עתידין שיחיו האבות עם הבנים זמן ארוך, והאבות הם למשא כבד על הבנים והכבוד יכבד עליהן" – רבינו בחיי, שמות כ, יב. על רקע זה מובנת אמרתו של רבי יוחנן (קידושין לא ע"ב): "אשרי מי שלא חמאן" – אשרי מי שנולד יתום ולא הועמד בניסיון של כיבוד הורים, ופירוש רש"י שם: "שאי אפשר לקיים כבודם ככל הצורך".

¹¹ אין לציית לציווי לעבור על המצוות – שולחן ערוך, יורה דעה סימן רמ סעיף טו, ושם בש"ך ס"ק יז – למקור ההגבלה, ובפתחי תשובה ס"ק יד להגבלותיה. חובת הציות רק במה שנוגע לאב והאם ואין המצווה עצם הציות להורה – רשב"א יבמות ו ע"א ד"ה: "מה להנך"; ריטב"א יבמות ו ע"א ד"ה: "כול אמר"; את הדיון העקרוני במאמרו של הרב אברהם קורצווייל, 'חובת הציות להורים', בתוך דברים שיש להם

בכל יום פטומות והראה לו פנים זועפות, נענש עליו.

הגה: וכן להיפך, אם מטחין אביו ברחיים, וכוונתו לטובה כדי שינצל אביו מדבר קשה יותר מזה, ומדבר פיוסים על לב אביו ומראה לו שכוונתו לטובה עד שיתרצה אביו לטחון ברחיים, נוחל עולם הבא.²⁹

הכוונה הטובה, היחס המכבד, המילים הטובות, ההימנעות מהשפלה, נתינת המעמד החשוב – אלו יסודות המפתח, שעל פי הסוגיה, חשובים יותר מאשר הדאגה המהודרת לצרכי הגוף. על בסיס יסודות אלו, נדון בחובתם של בנים ובנות להוריהם כאשר הם מוגבלים בפעילותם ובתודעתם.

3. טיפול בהורה הלוקה בקיהיון³⁰

ממאפייני הקיהיון: לקות בזיכרון וביכולת התמצאות. בשלבים מתקדמים של המחלה יש סיכוי לאי זיהוי בני משפחה קרובים ואובדן כישורים מוטוריים ושלטיה על הסוגרים. תופעות אלו מצריכות טיפול צמוד שמעורר קשיים בפינוי משאבי זמן, קשיים מעשיים-פזיזים ובמיוחד קשיים מנטליים. עד כמה וכיצד הילדים מחויבים לטפל בהוריהם הנתונים במצב זה? מובן שלא ניתן לתת תשובה אחת לכל המצבים, לכל ההורים ולכל הילדים; הבירור מבקש להציע עקרונות הלכה העשויים להיות מנחי התנהגות.

בהמשך סוגיית כיבוד אב ואם, מופיע הסיפור הבא, שהפוסקים מעלים ממנו מפתחות לתשובה:

רב אסי הוה ליה ההיא אמא זקינה, אמרה ליה: בעינא תכשיטין (=אני חפצה בתכשיטים), עבד לה (עשה לה). בעינא גברא (=אני מבקשת איש להינשא לו), נייעין לך (=נחפש בשבילך). בעינא גברא דשפיר כותך (=אני מבקשת אדם נאה כמותך), שבקה ואזל לארעא דישראל (=עזב אותה והלך לארץ ישראל).

מדוע נטש רב אסי את אמו? פרשני התלמוד סבורים שיד הטיורף בדבר: "והכיר שנטרפה דעתה וברח שלא יוכל לצאת ידי שמים".³¹ טיפול בהורה שנטרפה דעתו הוא קשה עד בלתי אפשרי, ובמצבים בלתי אפשריים יש להיפרד כדי לא לעמוד במצב של התנגשות ערכית ומעילה ישירה ומפורשת בחובה הדתית.³² כך פוסק הרמב"ם:

מי שנטרפה דעתו של אביו או של אמו משתדל לנהוג עמהם כפי דעתם עד שירוחם עליהן, ואם אי אפשר לו לעמוד מפני שנשתטו ביותר יניחם וילך לו ויצווה אחרים להנהיגם כראוי להם.³³

מה פירוש ההיגד 'אי אפשר לו לעמוד'? אפשר לפרש שחובת הכיבוד קשה עליו מאוד, עד בלתי אפשרית. הרמב"ם קובע כאן את גבול החובה לקיים את מצוות כיבוד אב ואם. כאשר הבן אינו מסוגל לכבד את ההורה בעקבות שיטיון אובייקטיבי של ההורה – כאן מסתיימת החובה.³⁴ לפי פרשנות זו, הרמב"ם ושאר המשיגים על הרמב"ם חולקים וסבורים שאין למצוות הכיבוד גבול ואין הבן יכול לפטור את עצמו. אך יש המפרשים אחרת,³⁵ כפי שמבאר בעל ה'ציץ אליעזר':³⁶

כוונת הרמב"ם היא על גוונא שאי אפשר לו לעמוד אתם מפני שהיות ונשתטו ביותר יש מן ההכרח להתנהג אתם באלימות כקשירתם בחבלים או להכותם, וזה הבן לא יוכל לעשות מפני צו התורה עליו, וזהו שכותב הרמב"ם שיניחם וילך לו ויצוה לאחרים להנהיגם כראוי להם, כפי ור"ל, שהאחרים ינהיגו אותם באלימות כראוי להם כפי הנצרך להם להתנהג אתם בהתאם לשטותם.³⁷

לפי פרשנות זו, מסתבר כי לא פטור ממצוות כיבוד אב ואם יש כאן, שכן הרמב"ם סובר שאין למצוות כיבוד הורים גבול, אלא איסור –

18 ויקרא יט, ג.

19 בתלמוד מורחבת רשימת החובות הנובעות ממצוות היראה אלא שהן מנוסחות בלשון כבוד, כמו למשל האיסור לקרוא לאביו בשמו (קידושין לא ע"ב) שמופיע ברמב"ם (ממרים ו, ג) תחת חובות היראה. כמו כן ההימנעות מהכלמת ההורה הקורע בגדי הבן ומבזה אותו מופיעה בפשטות בתלמוד כחובת-קצה של מצוות הכיבוד (קידושין לא ע"א – כמובא לעיל), ואילו הרמב"ם כללה במצוות היראה (ממרים ו, ז) ויש ליישב את הרמב"ם ולהגדיר במדויק את המצוות הנ"ל.

20 קידושין לא ע"ב.

21 ראו הרב יהודה שביב, 'בין כבוד למורא', דברים שיש להם שיעור (תשס"ה) עמ' 26-21 – דבריו בפתיחת מאמרו בעמ' 21.

22 ראו הרב יעקב אריאל, באהלה של תורה ח"א (תשנ"ח) סימן י, עמ' 122-129, המבחין בין שכיבוד בו יש הנאה (גשמית) להורה, לבין מורא שעיקרו להימנע מזלזול בכבודו.

23 מעניין השינוי המסוים שחל בסוגיית הכבוד. על פי התלמוד מי שמשתים אותו הוא מכובד. בזמננו לעתים מי שיכול לעשות בעצמו הוא המכובד והנזקק לשירותם של אחרים נפגע בכבודו. וראו במסמך בית הלל בנושא הנגשה בבתי הכנסת, העתיד לראות אור בקרוב.

24 בעל המימרא מפורסם בכיבודו את אביו כמופיע שם בהמשך סוגיית הגמרא. בהשראה (הפוכה) ממשפחה זו חיבר ש"י ענגון את הפרודיה שלו 'כיבוד אב' – ש"י ענגון, אלו ואלו (תשי"ג) עמ' קצג-קצד.

25 קידושין לא א-ב.

26 המקבילה הירושלמית לפסיונים של הבבלי, על פי פירושו של רש"י: "עוף חשוב ושמן מין שליו שירד במדבר".

27 ירושלמי פאה פרק א הלכה א.

28 וראו גם ברש"י ותוספות על סוגיית הבבלי לעיל.

29 שולחן ערוך, יורה דעה סימן רמ, סעיף ד. ההדגשות אינן במקור.

30 שטיין=דמנציה. על פי החלטת האקדמיה ללשון עברית (ישיבתה ה-336 שנת תשע"ד): קיהיון – מחלה שיש בה ירידה משמעותית בתפקודים הקוגניטיביים של החולה. אחת ממחלות הקיהיון היא מחלת האלצהיימר.

31 תוספות ר"י הזקן – שם בקידושין. וראו שם בנימוקי יוסף הרואה בסוגיה זו את המקור של הרמב"ם שיובא בהמשך.

32 היפרדות כפתרון למצב בלתי אפשרי מוזכרת כבר אצל המהר"ם מרוטנבורג ואביו, כנאמר בספר חסידים שמג: "...אב ובניו שהם בקטנות ובכעס... מוטב שלא יהיו יחדיו מפני שמצער... אפילו הבן מצטער על ידי הרב מוטב שיפרדו..."

33 ממרים ו, י.

34 יעקב בלידשטיין, 'הורים ובנים במשנת הרמב"ם', דעת 37 (תשנ"ו) עמ' 27-36.

35 אם אכן הרמב"ם סבור שבמקרה כזה נפטר הבן מחיוב המצווה מדוע הוא מוסיף בסוף ההלכה 'ויצווה אחרים להנהיגם'? הלא כבר נפטר! ומה פשר התוספת 'כראוי להם'?

36 שו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן נט. הרב וולדנברג מבקש באמצעות פירוש זה ליישב קושיות על הרמב"ם ובראשן את שאלת הראב"ד – 'אם הוא ילך ויניח לו, למי יצוה לשמרו?'

37 ראו הערה דומה אצל הרב יצחק זילברשטיין, 'כיבוד אב חולה אלצהיימר', בתוך דברים שיש להם שיעור (תשס"ה) עמ' 154, ברבר אב הרוצה להתלבש בצורה מבישה ולצאת לרחוב. הרב זילברשטיין דן בשאלה האם להשתמש נגדו בכוח ומכריע שלכן אסור לעשות זאת, 'אולם על ידי אחר מותר גם להשתמש קצת בכוח נגדו'.

כמובן כל דבר שבא ממרחקים קשה להכריע באופן החלטי כי אולי מציאות הדברים לא כך כפי שהבנת.

5. הערה לסוגיית הכבוד הברור במעמדו של ההורה

חשיבות בריאותו הנפשית של האדם בכלל ושל האיש הזקן בפרט, כמו גם העדפת הכבוד המעמדי על הכבוד הגופני מבחינת ההלכה – מחייבות חידוד המשמעות המעשית של ערך זה ביחסם של הבנים להוריהם. הרב יגאל שפרן⁴³ עסק בשאלת טיפול רפואי בהורים שלא כרצונם, והעיר הערות חשובות בנידון, הן מבחינת תיאור המצב הנפשי והבין אישי של ההורה הזקן וסביבתו המשפחתית, הן מבחינת התשתית להערות נורמטיביות והלכתיות. ראשית הוא ניתח את הקושי של ההורה הזקן⁴⁴ בהתהפכות מערכת היחסים עם בניו, מיחסים של נתינה והשפעה מצדו אליהם ליחסים של עזרה וסיוע מהם אליו. לאחר מכן הוא מעורר נקודה כללית הראויה לתשומת לב:

בהתייחסות לכל חולה, ובפרט לזקן, קורה לעתים קרובות מדי שרופאים אינם מעריכים נכונה את ההיבטים הנפשיים-חברתיים של הפציינט, והם נוטים לעתים לבצע פעולות תקינות מבחינה פסיכולוגית-גופנית, אך המתעלמות מההיבטים הפסיכוסוציאליים של הזקן. מחקרים מצביעים על כך שמשקלה של היציבות הנפשית בכל הנוגע להצלחת ניתוח עולה עם הגיל, ולכן היא חשובה לגבי חולה זקן יותר מאשר לגבי צעיר. במקרים רבים יש לקחת בחשבון מצב משפחתי, יחסי רעות, קירבה לזולת וגילויים של עוינות חברתית, כיון שכל אלה, וכל אחד מהם, יש בהם כדי להשפיע על הסיכון התחלואתי ועל התמותה שלאחר ניתוח. בעצם התחשבותו של הרופא בגורמים אנושיים אלו יש בכדי להשפיע על הזקן (וכאמור, כל חולה בכלל).⁴⁵

מחשש לבידיון ההורה.³⁸ על פי הכרעה זו, אם חובת הכיבוד, כלומר הדאגה לצרכיו הגשמיים של ההורה, יכולה להיעשות רק על ידי פגיעה בכבודו – הדבר אסור.³⁹

4. הערה לשאלת הגבול

האם אכן אין לאדם שום פטור ממצוות הכיבוד (אלא אם כן יש מניעה הלכתית מלקיימה) וחובתו הראשונה היא לכבד את הוריו? מה אם חובה זו תתנגש בחובות אחרות שיש לו? בתשובת שבת הלוי נשאלה השאלה הבאה:

מי שיש לו אב זקן בגדר עבר ובטל והוא אצל הבן, והבן מטפל בו כל היום, ועי"ז בטל ממלאכתו... ואשתו של בן אינה מסכמת לזה וגורם היזק גמור בשלום בית,⁴⁰ והבן טוען שא"א לשלחו למושב זקנים שאין מטפלים בו טוב כמו שהוא יכול לטפל בו.⁴¹

הכרעת הרב וואזנר נשמעת כפוסחת על שתי הסעיפים:

...שאפשר ע"י אחרים והוא משתדל בזה ע"י האחרים, ואם עושה בעצמו גורם רעה לביתו ולשלום בית - יראה יותר דיעשה ע"י אחרים, מלבד שאם יש חשש שבבית מושב זקנים יגרמו ח"ו להאב נזק ממש או יקצרו ימיו... בנדון דכב' מעלתו דכבר נשא אשה, ומוטל עליו לפרנס ביתו, ומוטל עליו שלום ביתו וגדר ואהבת לרעה כמוך כלפי אשתו, וסו"ס אינו מפקיר את אביו כשיהי' בבית מושב זקנים ויכול להוסיף כבוד אב ע"י עין פקוח תמידית שם א"כ שלום ביתו עדיף.

אין בדבריו הכרעה מה חשוב יותר.⁴² לדבריו גם אם כיבוד ההורה לא אפשרי מצד הבן, או שיש לו חובה קודמת, אין הוא פטור ממצוות כיבוד, אלא עליו למצוא את הדרך לצאת ידי חובת שניהם. גם משפט הסיום של התשובה מבהיר שאין כאן הכרעה עקרונית כי אם ניסיון מעשי של פשרה במקרה המדובר על נסיבותיו:

44 יש להוסיף ולערוך גם לקשיים ולמבוכה שיש מצדם של הבנים מהתהפכות תפקידים זו. תפקיד ההורה האחראי והמבצע המעניק ואפילו המצווה מגולגל לפתחם של הבנים, והם, לעתים אינם יודעים את נפשם ותוהים מהו תפקידם לעת הזאת.

45 הרב יגאל שפרן (שם), הערה 42.

46 החשיבות של שמירת הריכוזות העצמית וזכות הבחירה לאושרו של האדם הזקן ולאיתות חייו ובריאותם, נבחנו והוכחו במחקרים בתחום מדעי החברה. בנוגע לבני אדם בכלל ראו:

Shapiro, D. H., Jr., Schwartz, C. E., & Astin, J. A. "Controlling ourselves, controlling our world: Psychology's role in understanding positive and negative consequences of seeking and gaining control", *American Psychologist*; Vol 51 (12) 1996: 1213-1230.

בנוגע לזקנים ראו:

Rodin, Judith and Langer, Ellen, "Long-Term Effects of a Control-Relevant Intervention with the Institutionalized Aged", *Journal of personality and Social Psychology*; Vol 35 (12) 1977: 897-902.

47 מובן שיש מצבים שההורה אינו יכול לקבל מידע או הכרעה בעצמו, והוא אף מעוניין בשותפות בניו בעמידה על המקח או בניתוח קבלת המידע. עם זאת חובת הזדהות בכבוד ההורים היא כמו שנכתב בגוף המאמר.

48 מתוך דברי הפתיחה למאמרו של הרב מנחם סליי, 'הפרישה מעבודה כחובת גיל

38 כך מסיק הרב יגאל שפרן, 'טיפול רפואי בהורים בניגוד לרצונם', תחומין יד (תשנ"ד), עמ' 349. אמנם הוראה זו לאיסור גבולותיה מצריכה עיון – ראו למשל את דיונו המורכב של הרב זילברשטיין (לעיל הערה 39) עמ' 147-150, בדיון רחיצת בן את הוריו. ייתכן שיש להבחין בין רחיצה שיש עמה בושה לבין נקיטת אלימות שיש עמה בידיון.

39 ייתכן שזו מחלוקת הרמב"ם והראב"ד – האם כיבוד קודם למורא או מורא קודם לכיבוד. אמנם יש לדון בהכרעה זו שכן אפילו באיסור הקזת דם שהוא איסור המפורש בתורה שעונשו חנק אם אין אחר יכול הבן להקזי, ומשמע שהוא הדין אף אם אין בזה חשש נפשות וכל המטרה היא להקל על צערו של ההורה. ניתן ליישב שהקזת דם איננה דרך ניציון (=דרך מריבה ועימות) ולכן הבן לא נחשב כעובר על איסור מן התורה.

40 האם המקרה הזה שכבוד האב פוגע בשלום בית ואולי אף בפרנסת המשפחה אכן דומה למקרה שאביו אומר לו לחלל שבת או לא ללמוד תורה במקום שהוא חפץ או לעבור על כל מצווה עוברת? במקרים אלו מסקנת הפוסקים היא שכיבוד אב ואם נדחה מפני מצוות אחרות, ראו שולחן ערוך, יורה דעה סימן רמ סעיף טו (ובנושאי הכלים שם) – השואל אכן ביקש להשוות בין המקרים.

41 שו"ת שבת הלוי, חלק ט סימן קצז.

42 מעניין במובן זה אזכורו של ספר חסידים (תקסג) שבפירושו נחלקו השואל והמשיב, כאשר בין כך ובין כך תפקידו של האיש בסכסוך שבין הוריו לאשתו להיות השותק כדי לא להפר שלום בית.

43 הרב יגאל שפרן (לעיל הערה 39), עמ' 333-351.

הגוף מתדלדל בשיעורים רבים יותר מאשר אצל אדם עובד.⁴⁹ מהי עמדתה של ההלכה בסוגיה זו? לליבון הסוגיה נבחן את היחס לזקן בהלכה, נכיר את ערך העבודה ממקורותיה של תורה ומתוך כך נדון בסיבות ובנסיבות שבגינן פיטוריו של עובד ממשרתו ראויים ונחוצים על פי ההלכה.

1. כבוד לזקנים

התורה מצווה באופן מפורש לכבד את הזקנים: "מִפְּנֵי שֵׁיבָה תִּקְוֶה וְהִדַּרְתָּ פָנָי זָקֵן".⁵⁰ משמעותו המעשית של הציווי היא שיש לכבדם בקימה לפניהם.⁵¹ עם זאת יש המפרשים שעיקר המצווה היא הוראה כללית לכבדם ב'כל מיני כיבוד', והקימה היא רק דרך אחת לבטא כבוד זה.⁵² לשיטתם, כמו בכיבוד הורים כך גם כאן – יש לדבר אל הזקן בכבוד,⁵³ לא לסתור את דבריו ולא להכריעו.⁵⁴

הרחבת עניין הכבוד נידונה בין הפוסקים האחרונים בשאלת פינוי מקום באוטובוס לזקן. כבר לפני עשרות שנים בנתיבי התחבורה הציבורית הארץ, וגם בארצות הברית, נתלו שלטים ובהם הפסוק: 'מפני שיבה תקום והדרת פני זקן'. מגמת שלטים אלו והמסע הציבורי שנלווה אליהם היא להשפיע על אנשים צעירים הנוסעים לפנות את מקום לנוסעים אחרים הזקנים מהם. יש להבהיר כי אין זו כוונתו המקורית של הפסוק, שכן על פי מסורת ההלכה כוונת הכתוב 'מפני שיבה תקום' היא קימה של גיוני כבוד ולא לשם פינוי מקום ישיבה. עם זאת חכמי ההלכה דנו האם גם על פי מסורת ההלכה יש לקיים חובה חברתית זו ומפאת איזו מצווה. יש שסברו שחובת הכבוד הכללית מחייבת פינוי מקום:

אמנם היות דקיימא לן דבעינן קימה שיש בה הדור, על כרחך קרוב לודאי דאם אין מפנה מקומו להזקן מבטל ההדור, דודאי אין זה הדור⁵⁵ דהצעיר יושב והזקן עומד לפניו כתלמיד מפני רב.⁵⁶

ואילו אחרים שייכו את חובת הקימה מצד החובה הכללית של

עבור היציבות הנפשית יש להימנע ככל האפשר מעשיית מעשים בכפייה. פגיעה בחירותו של האדם היא פגיעה אנושה, בראש ובראשונה, בכבודו.⁴⁶ הדבר מחייב תשומת לב מיוחדת מצדם של הבנים המחויבים בכבוד הוריהם. עם הזדקנותם נוטה הסביבה שלא לראות בזקן שותף לשיחה או לקבלת החלטות. רופא הנותן את אבחנתו, מלצר הדורש תשלום, שרברב הבא לתקן ברז פגום – כל אלו ייטו לפנות אל הצעיר הנמצא בסמיכות לזקן כדי למסור מידע או לקבל הנחיה. ניתוח מידע וקבלת הכרעות בנוגע לביתו, רכושו, או גופו של הזקן מעל לראשו, כשהוא שקוף בעיני הסביבה – הם פגיעה קשה בכבודו ובתדמיתו העצמית. לכן חובה גמורה מצדו של המלווה – הבן או הבת – להיות מודע לאתגר ולכבד את הוריו בהפניית הרופא-המלצר-השרברב לקבלת ההכרעות אל ההורה.⁴⁷

חלק ב: פרישה מעבודה – עיון בהלכה

הרב מנחם סליי בעבודתו המקיפה בסוגיית 'פרישה מעבודה' מעמיד את האתגר החדש בסוגיה זו בבהירות רבה:⁴⁸

למרות שזכות הפרישה מעבודה בהגיע העובד לגיל ההזדקנות והעייפות היתה בבחינת מטרה נכספת בעיני ארגוני הפועלים עשרות בשנים, ועבור זכות זו לחמו קשות, היום, עקב ההתקדמות ברפואה ובהארכת תקופת החיים הפוריים של העובד, נהפכת לעתים זכות זו למקור רעה בעיניו של הפורש מעבודתו. אדם שהתמסר שנים רבות לעבודה, ליצירה ולתרומה לחברה בדרכו, נזרק פתאום החוצה ממקום עבודתו; מרוחק הוא מחברת החברים לעבודה – חסר מעש... ומחפש לו עילה לחיות, דרך לתרום, מוצא לדחף היצירה הקיים בו...

ואכן, כשאין מוצא, איכות החיים בירידה. הנפש עצובה וגם בריאות

מצוות עשה פרק ו (ג-ד): "ופירשו המפרשים דהידור היינו בדברים לדבר לו בלשון כבוד ואדנות ועונה לכפוף ראש לפניו..." ובחפץ חיים פתיחה עשין ח – דיבור בגנותו של זקן הוא עבירה על 'והדרת'.

54 כך נאמר גם בנוגע לזקן (ספרא קדושים ג, ז יד; תנחומא בעלותך י). אמנם הרמב"ם הביא הלכות אלו רק בדיני הכבוד לרב מובהק (הלכות תלמוד תורה ה, ו) ותמה על כך בברכי יוסף (יורה דעה רמז ו) מדוע השמיטו הפוסקים דינים אלו.

55 ואף הרב עובדיה יוסף, יחזה דעת ג עא, סבור שנתנית המקום נכללת במצוות והדרת פני זקן.

56 שו"ת שבט הלוי, חלק ב סימן קיד. ושורש הסברה כבר בערך השולחן יורה דעה, סימן רמד סעיף ד בסופו. עיינו שם בשבט הלוי המעלה את האפשרות שאפילו אם מקום ישיבה עולה יותר מאשר עמידה והלא אין מחייב בהידור בחסרון כיס – אבל "הכא חסרון כיס לצורך מצוה הדרה"ל כמו שאר מצוות דחייב בממונו". וראו בשו"ת משנה הלכות חלק ו סימן קס, החולק וסבור שאין צריך לתת מקומו: "ומיהו הכוונה רק שצריך שיעמוד מלפניו ולהדרו אבל ליתן לו את מקומו לא מצינו בשום מקום שיהא צריך ליתן לו מה שהוא ולא נזכר בשום מקום דקימה והידור הוא שיתן לו מה שהוא". אמנם בשו"ת אז נדברו ח"ו סימן ל' (ושם בסימן לא) השיב על דבריו באריכות ועיקר טענתו שכל עוד הזקן עומד אין לשבת ומכיוון שכן נתינת מקום המושב לזקן איננה בגדר חסרון כיס. וראו גם הרב בצלאל שטרן, אהלך באמיתך, פרק כ סעיף מא ושם בה' ערה נח עמ' קצג-קצד. וראו גם בחשוקי חמד בבא מציעא לא ע"א שמחלק בין תלמיד חכם לזקן סתם וסבור שראוי לפנות מקום גם לזקן אך אין זו חובה.

במקורות היהדות, אסיא ט (תשמ"ג) עמ' 25-45. מאמרו המקיף עמד מול עינינו בכל הבירור שנמצא לפניכם.

49 הזיקה שבין פרישה מעבודה לעלייה במחלות זקנה נבחנה במספר מחקרים. ראו למשל:

Carole Dufouil et al. "Older age at retirement is associated with decreased risk of dementia", *European Journal of Epidemiology*; Vol. 29 (5), (May 2014): 353-361.

Catherine Grotz et al. "Why is later age at retirement beneficial for cognition? Results from a French population-based study", *The Journal of Nutrition, Health & Aging*; Paris Vol. 20 (5), (May 2016): 514-516.

50 ויקרא יט, לב.

51 נחלקו מוני המצוות אם קימה ('תקום') והידור ('והדרת') שנמצאים בשני חלקי הפסוק נמנים כשתי מצוות נפרדות, ראו: רמב"ם ספר המצוות מצוה רט; סמ"ק סימן נא-נב ועוד.

52 שדה חמד כללים מערכת כ, כלל קנו אות ג: "שראוי לכבד חכמים בכל ענייני הכבוד והחייב לקום מפניהם הוא רק פרט מפרטי הכבוד..." – אמנם הדברים מוזכרים בסוגיית כבוד חכמים, אבל כבוד זקנים נלמד מאותו פסוק עצמו.

53 ר' יונתן מלוגיל (לקידושין לב ע"ב/ יג ע"ב בדפי הרי"ף) סבור שמצוות הידור איננה קימה אלא החובה להדרו 'בדבורו ויקראנו רבי ומרי'. וכן הביא ספר חרדים,

ורוממו את ערכה.⁷⁶ הם לימדו על ערכה בהצביעם על כך שכל הנביאים התעסקו בה⁷⁷ ובכך שניתנה דווקא לאדם.⁷⁸ הם ראו בהתפרנסות האדם מיגיעו בסיס איתן לחיי הרוח ולהתרחקות מן העבירה⁷⁹ ואף רוממו את העוסק בכך למעלה מירא שמים:⁸⁰ גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים.⁸¹ עד כדי כך נחרץ בעיניהם הצורך שיעסוק האדם במלאכה, שכל מלאכה אף אם היא בזויה⁸² או שהיא אינה חיונית – עדיפה היא מן הבטלה.⁸³

המלאכה, מלבד הפרנסה שהיא מספקת לאדם, יש בה גם חלק מזהותו האישית והיא מסמנת את זהותו החברתית.⁸⁴ יש בה מסמני תיקון העולם והיא אינה מותירה מקום לעצלנות, לשעמום ולחידלון.⁸⁵ אף בתקופת הזקנה המליצו חז"ל לעסוק במלאכה, והטעמים להמלצה זו מובנים: יש מי שנזקק לעבוד, שכן אף בימי זקנותו צריך הוא להביא טרף לביתו; יש מי שברצונו להמשיך את פעולתו היצריתית כחלק ממעגל העבודה; ויש מי שמבקש להשפיע במלאכתו על הדורות הבאים.⁸⁶

אם כן, ישנם שני עוגנים לחובה להימנע מפיתויי זקנים בשל גילם: הראשון הוא החובה לכבד את הזקנים, כבוד הכולל חובה לקדםם אף במחיר כלכלי; השני הוא ערך העבודה שבלעדיה חיי האדם חסרים חומר ורוח חיי חברה וחיי משמעות.

3. פיתויים מעבודה – סיבות ונסיבות

במספר תחומים מקצועיים התורה וחז"ל הטילו מגבלה של גיל על העוסק בהם. עיון בסוגיות הדנות בכך מורה כי אלו הם יוצאים מן הכלל המלמדים שבכלל המקצועות אין כל מגבלת גיל, והמבחן

היחידי הוא התאמתו של העובד לעבודתו וכשירותו לעסוק בה. נבחן את הגבלת הגיל בעבודת הלויים: ללויים תפקיד ציבורי חשוב בתחזוקת המשכן ותפעולו⁸⁷ ובסיוע לכוהנים העובדים בו.⁸⁸ על משימתם זו נאמר בתורה:

זאת אשר ללויים מִבְּנֵי חֲמֵשׁ וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וְעַלְּהָ יָבֹא לַעֲבֹד צָבָא בַּעֲבֹדֶת אֱהֵל מוֹעֵד: וּמִבְּנֵי חֲמֵשִׁים שָׁנָה יָשׁוּב מִצָּבָא הָעֲבֹדָה וְלֹא יַעֲבֹד עוֹד.⁸⁹

מדוע לא יעבוד עוד? – מפני שכוחו מתיש.⁹⁰ המדרש משתמש במונח 'פסול שנים'⁹¹ כדי לבטא את משמעות הכתוב, והנה לכאורה הגבלה גורפת מחמת גיל.

אולם שני סייגים נאמרו על הגבלה זו. ראשית, לא כל עבודה נאסרה:

ולא יעבוד עוד – עבודת משא בכתף, אבל חוזר הוא לנעילת שערים ולשיר ולטעון עגלות, וזהו ושרת את אחיו עם אחוהי, כתרגומו.⁹²

מכאן עולה שהפסול לעבוד מעל גיל חמישים נכון רק לעבודת משא, אבל אין מדובר בפרישה מכל עבודה, להיפך: הלוי המבוגר הוא שעוסק בנעילת שערים ובשיר, כלומר מדובר רק בשינוי דפוסי העבודה ולא בפרישה של ממש. יוצא מכאן שהסיבה למגבלת הגיל ולקביעת גיל מקסימום לשירות בעבודת משא אינה הרצון לרענן השורות באופן כללי, אלא היא אובדן הכשירות לעבודות אלו באופן מיוחד.

הלכות מתנות עניים י, יח. וראו שם במהר"י קורקוס המעורר לכך שדבר שעושה אדם בשביל פרנסתו אין בו באמת בידיון.

83 אבות דברי נתן (לעיל הערה 77): "רבי יהודה בן בתירא אומר אדם שאין לו מלאכה לעשות מה יעשה אם יש לו חצר חרבה או שדה חרבה ילך ויתעסק בה".

84 אדם נקרא על שם מלאכתו ובקרב בני מקצועו הוא מרגיש בבית (תוספתא סוכה ד, ו) ובהם ומהם ישועה ורווחה (סוכה נא ע"ב). וראו עוד במגילת המאור פרק ה עמוד 300: "גדולה היא המלאכה, שכל אומן יוצא לשוק ומשתבח באומנותו, הלב לר והקולמוס על אונן, השולחני והעט על אונן, ומשתבח באומנותו, וכן כל האומן בשאר מלאכות".

85 אבות דברי נתן שם: "רבי יוסי אומר אין אדם מת אלא מתוך הבטלה". לפרשנות ראו תורה תמימה בראשית מט הערה מז, וכן בשמות כ הערה סב. הערה זו הולמת את המחקרים המצביעים על זיקה ישירה בין פרישה מעבודה לקיצור תוחלת החיים. ראו למשל הערה 125 לקמן.

86 ראו את הסיפור על הזקן שעמל לנטוע שפגשו אדריינוס – ויקרא רבה (וילנא) פרשת קדושים, פרשה כה אות ה. סיפור זה מעלה ערכים נוספים עמו כמו הצורך לחי סוף לימי הזקנה (פנסייה), מלבד השאלה של הפרישה מן העבודה. על המאמץ של הזקן להשפיע לשנים אחרות ולדור הבא ידועה אמירתו של יאנוש קורצ'אק: "הדואג לשנים נוטע עצים". וראו גם תענית כג ע"ב, אותו אדם הנוטע חרובים: "כי היכי דשתלי לי אבהתאי – שתלי נמי לבראי" (= כמו ששתלו לי אבותי, כך אני שותל לבניי). ואת ביאורו של הרב א"י קוק: "חשק נטיעת אילנות, נובע מחפץ הטבת הדורות הבאים, המובלט בתקפו, בעץ החרוב" מגד ירחים שבט – מאמרי הראיה, עמ' 501.

87 במדבר ג, כה-כו, לא, לו-לז; ושם בפרק ד; שם יח, כא-לא.

88 במדבר ח, ט; במדבר יח, ב-ד, ו.

89 במדבר ח, כד-כה. על האיסור 'ולא יעבוד עוד' ושאלת היותו ראוי להימנות בתרי"ג מצוות – ראו מחלוקת בה"ג והרמב"ם – ספר המצוות שורש ג ושם בהשגת הרמב"ן, ובתשובת מגילת אסתר שם.

90 פסיקתא זוטרתא פרשת בהעלותך.

91 ספרי זוטא פרק ח כג, כו: 'השנים פוסלות בלוי'.

92 רש"י במדבר ח, כה. וראו שם ברא"ם מורחי ובשפתי חכמים. וראו את הרמב"ן

צט ע"ב: כל אדם לעמל נברא וכו'; מכילתא יתרו מסכתא דבחדש ד"ה כי ששת: "... והרי דברים קל וחומר, מי שאין לפניו יגיעה הכתיב על עצמו שברא עולמו בששה ונח בשביעי, אדם שנאמר בו 'אדם לעמל יולד', על אחת כמה וכמה".

75 אבות פ"א מ": "אהב את המלאכה" ובטעמו של דבר כתבו הפרשנים ביגיעת המלאכה מונעת פשע ומונעת נפילת האדם על הציבור (רש"י) ו"נתיצל האדם מן הש"ע עמום שהוא חולי" (רבינו יונה), "שבזה מתקיים העולם ותורתו של האדם" (רשב"ץ) ועוד.

76 ראו אבות דברי נתן נוסח א פרק יא. ההשוואה בין התורה לבין המלאכה מצויה במקומות נוספים: ראו קידושין ל ע"ב: "ראה חיים (אומנות שתחיה בו – רש"י) עם אשה אשר אהבת, מקיש אומנות לאשה... כשם שחייב (אב לבנו) ללמוד תורה כך חייב ללמוד אומנות"; פירוש המשנה לרמב"ם סנהדרין פ"ג מ"ג: "ויסוד הוא בתורתנו שאין ראוי לאדם להעסיק את עצמו בעולם הזה אלא באחד משני דברים או בחכמה להשלים בה את עצמו, או בעסק שיועיל לו בקיום העולם כגון אומנות או מסחר..."

77 מדרש תנאים לדברים פרק ה: 'חביבה היא המלאכה'; הנביאים המוזכרים: יעקב, משה, דוד, עמוס.

78 שם. וראו והשוו לקידושין פב ע"ב: "הרעותי מעשי וקיפחתי את פרנסתי". ועוד משנת רבי אליעזר פרשה יג עמ' 253: "גדולה היא המלאכה".

79 אבות פ"ב מ"ב: "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ (=העוסק בפרנסה – רמב"ם), שיגיעת שניה משכחת עוון, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוורת עוון". הכסף הזמין לא מניח הנעה לפשע (רמב"ם) או שקושי המלאכה לא מניע כוח לערס סוקים אחרים – פיליפ (ברטנורא). יש מפרשים דרך ארץ – מידות: מוסר וענווה (תפארת ישראל).

80 ברכות ח ע"א. וראו את ביאורו של הרב קוק לסוגיה זו – אורות עמ' סז-סח (אורות התחיה, אות טז).

81 הפלא שבהיררכיה הזו הולך חלק מן הפרשנים לבאר ביאורים מחודשים כמו למשל המהרש"א שם ובצל"ח ר"ח שמואלביץ, שיחות מוסר (תש"מ) עמ' סט, ועוד.

82 בפסחים ק"ג ע"א. תרגום חופשי: פשוט נבלה בשוק ואכול שכר ולא תאמר בהן אני אדם גדול (מכובד) אני ואין ראוי לי (לעשות מלאכה בזויה). וראו גם בסוגיית גרשום בן מנשה – בבא בתרא קי ע"א. מן ההשוואה עולה שהנימוק לציווי 'לפשוט נבילה' הוא 'ואל תצטרך לבריית' – הימנעות מליטול מן הצדקה, וכן כתב הרמב"ם

שנית, הגבלה זו על עבודות משא כוחה יפה רק לתקופת ההליכה במדבר:

זה שנאמר בתורה בלויים ומבן חמישים שנה ישוב מצבא העבודה אינו אלא בזמן שהיו נושאים המקדש ממקום למקום ואינו מצוה נוהגת לדורות אבל לדורות אין הלי נפסל בשנים ולא במומין אלא בקול שיתקלקל קולו מרוב הזקנה יפסל לעבודתו במקדש ויראה לי שאינו נפסל אלא לומר שירה אבל יהיה מן השוערים.⁹³

סייגים אלו בנוגע לפרישה⁹⁴ מורים כי אף שהלויים בתקופת המדבר פרשו כולם מעבודת המשא בגיל 50, ללא מבחן ממשי של יכולותיהם, אין חובת פרישה זו מהווה תקדים מאפיין, אלא חריג שאין לדמות אליו מצבים אחרים.⁹⁵ אדרבה גם כאשר מופרש הלי מעבודתו הקבועה בגיל חמישים הוא נקרא להמשיך בעבודתו בשירות הציבור בתחומים אחרים, בעבודות המתאימות יותר ליכולותיו הפיסיות.⁹⁶

יש עוד שתי דוגמות שנידונו בהלכה בהקשר של פרישה כחובת גיל – חייל השב מצבא המלחמה⁹⁷ ופסול זקן בסנהדרין.⁹⁸ גם מקרים אלו אינם מלמדים על הכלל מכיוון שגיל הזקנה בהם מעיד באופן מובהק על אובדן הכישורים לתפקיד.⁹⁹ כפי שנראה להלן, מקורות רבים מורים כי הסיבה היחידית להסיר אדם מתפקידו, ממקצועו ומשרתו – היא אובדן כישורים לתפקיד.

כבר הוזכר לעיל הכלל שכוחנים אין בהם פסול גיל אלא ממשיכים בתפקידם עד שלא יוכלו יותר למלא את משימתם, וכך מבאר התלמוד:

ת"ר: כהן משיביא שתי שערות עד שיזקין כשר לעבודה... עד שיזקין. עד כמה? אמר רבי אלעא אמר ר' חנינא: עד שירתת...¹⁰⁰ אמרו עליו על רבי חנינא, שהיה בן שמונים שנה והיה עומד על רגלו אחת וחולץ מנעלו ונועל מנעלו. אמר רבי חנינא: חמין ושמן שסכנתי אמי בילדותי הן עמדו לי בעת זקנותי.¹⁰¹

האם ניתן לראות בעבודת הכהנים תקדים מחייב? – חכמי ההלכה נזקקו לשאלה זו במגוון של תפקידים ומקצועות, ומדבריהם עולה כי המדד הקובע לשאלת המשך העיסוק הוא הכישורים בלבד. כך למשל בנוגע לשליח ציבור: הרב קוידאנובר נשאל האם הציבור יכול להעביר מתפקידו אדם זקן שקולו נחלש ולא נשמע בכל רחבי בית הכנסת. השואלים בשאלתם הציעו לרב להתבסס על התקדים של בני שבט לוי שהיה להם גיל פרישה ידוע, וזו לשון השאלה:

למדנו רבינו... זקן ושבע ימים יותר מבן שבעים שנים היה מסדר תפלינו... וכמעט שלא היה מקוצה לכל העם... מפני שקולו חלש ונמוך ומתפלל באריכות גדול ובעזרת הנשים לא נשמע קולו... מחמת חולשת זקנותו... וראיה משבט לוי לעמוד עד ג' שנה.

תשובת הרב הייתה שניתן לפטור:

אם כן נפשטה שאלתינו, כיון דאין הציבור מרוצה בזקן ובכבודו שיהיה ש"ץ שלהם... הרשות בידם ליקח ש"ץ קבוע...¹⁰²

יש לתת את הדעת לכך שהשואלים עשו שימוש בתקדים של בני לוי, אך המשיב התעלם לגמרי מתקדים זה והכריע שניתן להעביר אדם מתפקידו מכיוון שאין קולו נעים והוא מטריח את הצבור. כלומר לא מגבלת הגיל הכריעה אלא רק כשירותו לתפקיד.

כך נפסק גם בנוגע לשוחט – כל עוד הוא יכול לשחוט כראוי אין לפסולו. הקריטריונים לכך הם 'לא כהתה עינו ואין ידיו מרתתין', ולכן 'שנותיו לא פוסלין אותו'.¹⁰³ עם זאת, יש מי שחולק על פסיקה זו:

ומה שכתב בן שמונים לא ישחוט כתב בתשובות בית יעקב הנזכר דהכל לפי כוחו החזק הוא הרפה... האידנא בדורות הללו שנחלשו הכוחות ראוי ונכון... לתקן שעל כל פנים משבעים שנה ואילך לא ישחוט... אף שמרגיש עדין [שיש לו כוח] משום לא פלוג...¹⁰⁴ ואם הוא תש כוחו לא ישחוט אפילו מבן חמישים.¹⁰⁵

מעמידין בכל הסנהדרין לא זקן מופלג בשנים.... ונחלקו האחרונים אם פסול זה מאפיין שר אף פיטורים של היושב בסנהדרין (הרב בנימין רבינוביץ תאומים, התורה והמדינה ט"ו (תשי"ח-תשי"ט) עמ' סב-עז) או שהוא רק למינוי לכתחילה אם יושב כבר בדין אין לפטור (הרב שאול ישראל, התורה והמדינה ט"ו עמ' תקפד-תקצ).

99 אצל יושב בסנהדרין מוזכרת האכזריות הנלווית לגיל או אובדן היכולת השיפוטית כמחייבים פיטורין. כך עולה מדברי כמה מן האחרונים על אף הנחיצות הסטיגמטית הנלווית להערה זו.

100 "ידיו ורגליו רותתין מאין כוח" (רש"י), "מחמת זקנה" (ר' גרשום).

101 חולין כד ע"א-ע"ב.

102 הרב אהרן שמואל קוידאנובר (מחבר תפארת שמואל על פסקי הרא"ש), אמונת שמואל סימן טז.

103 שו"ת הלל אומר, חלק יורה דעה א, עמ' רז.

104 ראו מאמרים של י' לרמן וא' גורן, 'היבטים בריאותיים הלכתיים בהעסקת שוחט' ו'בדוקים', אסיא קה-קו (תשע"ז), עמ' 91-106. הם מוזכרים שתי גישות בהלכה: האחת דנה בכל מקרה לגופו וההכרעה תלויה במצבו הרפואי והתפקודי של העובד בלבד, ואילו האחרת פוסלת לעבודה כל שו"ב שסובל ממחלה שיש בה סיכוי לפגם בביצוע העבודה – במעין 'לא פלוג'. על כל פנים, שתי הגישות אינן תולות את הפסילה לעבודה בגיל. אמנם גישת ה'לא פלוג' דומה לשיקולים המופיעים לקביעת גבול גילי

במדבר ח כה שנוטה לחלוק.

93 רמב"ם, כלי המקדש ג, ח.

94 חולין כד ע"א: "תנו רבנן: כהנים – במומין פסולים, בשנים כשרים...מנא הני מיליה...? תלמוד לומר: אשר ללויים, ולא אשר לכהנים".

95 ומסתבר כי פרישתם 'לפי גיל' מעבודת המשא קשורה להערכה כי כישוריהם לשאת משאות התמעטו. על פסול גיל הנובע מחסרון כישורים ראו בהמשך.

96 ראו במאמרו של הרב י"ח פוס בעניין 'פסול שנים בעבודת הלויים', קובץ בית אהרן וישראל קע (תשנ"ז), עמ' לד-מא, המציע בין השאר להבחין בין מינוי לעבודה (שאין להתחילו מעבר לגיל האמור) לבין המשך סיוע שהוא אפשרי.

97 בתורה מוזכר רק הרף התחתון – עשרים שנה (במדבר א, ג, ושם ברש"י ובירמב"ן). אולם רמזו חז"ל שיש גם רף עליון והוא שישים שנה (בבא בתרא קכא ע"ב; רמב"ן במדבר כו, סד ועוד). וכן העלו האחרונים: הרב א' ולדינברג, הלכות מדינה ח"ב (תשי"ג) עמ' מב-מג; הרב ש"י זווין, לאור ההלכה (תשס"ד) עמ' כח; וראו בספר משר מרת אריאל (תשס"ה) [שהוא מהדורה חדשה לספרו של הרב שמריהו אריאלי משפט המלחמה], עמ' מא-מב, המונה טעמים למסגרת גיל זו, אלא שאף הוא מודה (שם עמ' לט) שרשאים להתגבר גם אלו שהם למעלה מגיל שישים.

98 סנהדרין לו ע"ב: "אין מושיבין בסנהדרין זקן", והוא נגד החובה להושיב זקנים שם – סנהדרין יז ע"א, וראו את האופן שיישב הרמב"ם (סנהדרין ב, ג) סתירה זו: "אין

כשאומרים לו רד הימנה מסיבת חולשתו, מחמת זקנה אין בזה משום מעלין בקדש ואין מורדין ואין לו להקפיד ולמאן... וכיון שכאמור, שמי שהגיע לשיבה כוחותיו הגופניים והנפשיים נחלשים שממילא כושרו השיפוטי נפגע על ידי זה ולא יוכל לקדש שם שמים כמו שהיה קודם וכמו שאחר הקטן ממנו בשנים שיש לו אותן הסגולות והתנאים הדרושים מהדיין, הרי ברור שאין לו לסרב. אדרבה ראוי הוא שיתן אל לבו כשימלאו לו שבעים שנה לפרוש מעצמו מתפקידו ובה יקדש שם שמים...¹¹⁰

התביעה שלא לפטר אדם מתפקידו קשורה למונח 'שררה': מינויו של האדם לתפקיד ציבורי שיש בו סמכות על אחרים נחשב על פי ההלכה למינוי העובר בירושה, ובוודאי שאי אפשר לפטר אדם מתפקיד כזה.¹¹¹ אך דומה שקשה להעתיק תפיסה זו למערכת יחסי העבודה של מדינת ישראל.¹¹² מלבד המקצועות שאין בהם שררה, גם המקצועות שיש בהם שררה לכאורה לא יזכו לפרובילגיות המוזכרות – העברה מאב לבן או בהגנה מפני פיטורין – מנימוקים שונים, מה גם שיחסי העבודה הכוללים חובת הפרישה עוגנו בחוק ובנוהג, ובמקרה כזה בוודאי שאין לפרוש תלונה.

ברור אפוא שהחוק הנוכחי במדינת ישראל, המחייב פרישה מעבודה בגיל 67, איננו נגד דין תורה.¹¹³ עם זאת ברוחה של תורה, כפי שבאה לידי ביטוי במקורותינו ההלכתיים והאגדיים, יש לראות השראה מסייעת ומדרבנת לשינוי המצב החוקי הקיים.

4. מגמות שינוי בחוק הפרישה מעבודה

החוק במדינת ישראל כיום קובע כי אישה בגיל 62 וגבר בגיל 67 יפרשו מעבודתם אף אם הם מעוניינים להמשיך בעבודתם. הקביעה כי חובת הפרישה תלויה בגילו של הפורש ולא בכישוריו הועמדה במבחן בג"ץ. הנימוקים בדחיית הבג"ץ (21.4.16)¹¹⁴ את עתירתם של הפרופסורים¹¹⁵ נגד האפליה שיש בחוק גיל

לעומתו הורה רבי אלעזר פלקלס, תלמידו של הנודע ביהודה, לשואל המבקש להחמיר ולפסול זקן לשחיטה, שאין לעשות כן כל עוד שחיטתו כשרה:¹⁰⁶

לכן אהובי עמיתי הרב נר"ו אל ישגיח על הלכות א"י בזה וחומרה זו היא כיתר חומרות אשר ליקט החכם הזה והמרדכי וכל הפוסקים לא השגיחו בהן ולא הביאו. דרך כלל הכל לפי מה שהוא אדם אם יש לו כח גברא והרגשה טובה אפילו הוא בן מאה שנים כל הזבחים שנזבחו ע"י כשרים ואם שאין לו הרגשה אפילו הוא בן שלשים לכח שחיטתו פסולה.

בעניין הפרישה הכפויה על פי חוק העירו חלק ממשבי זמננו כי אין הדבר עולה בקנה אחד עם הוראת ההלכה. סוגיה זו עלתה במיוחד בדבר הגבלת כהונתם של רבנים שעל פי מה שהיה נהוג בקהילות שונות תפקידם נחשב לתפקיד לכל החיים:

אחד מהעובדים בקודש בהגיע לגיל שישים וחמש הודיעו לו שלפי החוק עליו לעזוב את המשרה שלו ויקבל פנסיה חדשית וכו' ושאל האם זאת לפי דתנו הקדושה ומה דעת תורה בעניין זקנה ופרישה.

לפי דין תורה אין ראוי לסלק את העובד בקודש מתפקידו גם אם הגיע לגיל זקנה כל זמן שכוחו איתו כי מעלים בקדש ואין מורידים.¹⁰⁷

יש שהשיבו בלשון זהירה יותר,¹⁰⁸ שכן מחד גיסא ראו את ההיגיון בהגבלת הגיל על פי נטיית המחוקק ומאידך גיסא חרדו לכבודם של הרבנים. עמדתם הברורה היא שכדי להפסיק עבודת הרבנים צריך להתקיים התנאי של פגיעה בכישורים:

פרישה לאור כישורים שמצב רוחם וכח שיפוטם השכלי עודנו איתם... על זה נאמר 'רוב שנים יודיעו חכמה'... וכמובן דבר זה רק רופא פסיכולוג יכול לברר... עלינו להיות זהירים מאוד כמו שאמרו הזיהור בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו... מכל שכן כשהדבר נוגע לזקן שלא שכח את תלמודו, ויכול למלא התפקיד של דיין

שאין הוא שרירותי לגמרי, אלא מבוסס על השערה שחלק נכבד מבני גיל זה לא יוכלו למלא את התפקיד המקצועי שלהם כהוגן.

105 הרב יעקב חיים סופר, כף החיים יורה דעה א ס"ק יח. המחלוקת בין הפוסקים שמביא היא מעין שאלת גיל למול כישורים, אך דומה שנוגעת גם ליכולת לאכוף בדיר קות ומימוש הפיטורין במקרה של חוסר כישורים. וראו גם פתחי תשובה יורה דעה א ס"ק יב.

106 שו"ת תשובה מאהבה, חלק א סימן קיח.

107 הרב וולנר, חמדת צבי ח"ג, סימן מט. אמנם מה שכוחם שם בהמשך שאין לה עביר ממשרתו גם מי שנפגע כושרו השיפוטי בשל חובת הזהירות בזקן ששכח תלמודו – הם דברים שאינם נשמעים, שכן נמצא הציבור-המעסיק ניוזק שאין הוא מקבל את השירות או ההנהגה שהוא חפץ בה ועליה הוא משלם שכר. וכן עולה מדברי הרב טר לידנו (לקמן הערה 110): "אכן זקני ת"ח... סבלו או סובלים... החלשת פעולת המוח... לא למנות חלושים בבית הדין" (וראו להלן).

108 אמנם ראו את מאמרו ולשונו של הרב כ"פ טכורש, אור המזרח כב (ניסן-תמוז, תשל"ג) עמ' 241-243, המשוטט במרחבי התלמוד ומסורת הדורות להוכיח ששימשו ברבנות זקנים וזו תפארתם, ומסקנתו: "לפיכך הדרך הזו להגביל את גיל הרבנים נוגדת את השקפת התורה, והנהוג המקובל מדור דור, ותו לא מיד". כמובן, זאת בתנאי: "כל עוד שכחו הרוחני איתו".

109 הרב י"מ טולידנו, קביעת הגיל לרבנים-דיינים, התורה והמדינה ד (תשי"ב)

עמ' ל-לב.

110 הרב יצחק ניסים, 'בשאלת גיל הפרישה בסנהדרין ובדיינים', התורה והמדינה ז-ח (תשט"ז-תשי"ז), עמ' כא-כח.

111 ההבחנה שסיבה מרכזית למניעת פיטורין היא מעמד העובד כאוחז בשררה, אינה מודגשת מספיק במאמרו המקיף והחשוב של הרב מנחם סליי (ראו לעיל הערה 49), הערות 43-53.

112 הרב ישראל, עמוד הימיני, סעיף יב – מעמד הנכרי בימינו, פרק ה סעיף ח, קובע כי לנבחר ציבור בזמננו אין מעמד של שררה. תפקיד שאין בו מתן זכויות אישיות, אין הוא מועבר בירושה לצאצאי איש הציבור והוא מוגבל בזמן, איננו נחשב 'שררה'. שיקול דעת דומה ניתן להחיל גם על שאר עובדי המדינה.

113 שכן מושג השררה נחשב מעין בעלות לעובד על מקצועו ומצמצם את האפשרות לפטרו והוא איננו תקף בשיח יחסי העבודה בשוק התעסוקה של המשק הישראלי. מה גם שכאמור עיגון אפשרות הפיטורין והפרישה הכפויה בהסכם עבודה בלשון חר זית על חוקי המדינה מאפשר את הפיטורין ללא ערעור, כולל מניעת הערעור ההלכתי.

114 <https://www.prisha.co.il/UserFiles/File/pdf/21042016.pdf>

115 בג"ץ 9134/12 גביש ואחרים נגד הכנסת ואחרים. השתתפו בהגשתו פרופ' משה גביש ופרופ' מרדכי שגב, חברי הסגל האקדמי של הטכניון. לעתירה הצטרף גם פרופ' אסא כשר מן הקתדרה לאתיקה מקצועית ולפילוסופיה של הפרקטיקה. לאחר

הפרישה, כוללים צורך באיזון בין צרכים חברתיים וכלכליים. טענה מרכזית בדחיית העתירה היא שעל אף שיש אפליה בחוק בהעדפת צעירים על מבוגרים הרי שיש לו תכלית ראויה: הגנה על כבודם של עובדים¹¹⁶ והבטחתם התעסוקתית,¹¹⁷ ניהול כוח-אדם על ידי המעסיקים¹¹⁸ וקידום הגינות בין-דורית במקום שבו מספר מקומות העבודה מוגבל.¹¹⁹

לאחרונה הועלתה הצעת חוק בכנסת, לשנות את עילת הגיל לחובת פרישת עובד מעבודתו, על בסיס: 'אי התאמה תפקודית'. בדברי ההסבר להצעת החוק עלו מספר נימוקים המחזקים את הצורך בפתיחת האפשרות בפני הנאלצים לפרוש להישאר במעגל העבודה. חלקם כלכליים – הן ברמת הפרט, שכן לא לכולם מנת הפנסיה מספיקה לקיום, הן ברמת הציבורית, מפאת החשש לקיומן של קרנות הפנסיה עם העלייה בתוחלת החיים; נימוקים אחרים נוגעים לעניינים חברתיים – סקרים מלמדים על כך שחלק נכבד מן הציבור מעוניין באפשרות של המשך תעסוקה, ויש תקדימים ממדינות אחרות שבהן אפשרות זו נוסתה בהצלחה; נימוק נוסף שייך למישור הערכי, שכן בפרישה הכפויה יש משום פגיעה בכבוד האדם וחירותו.

חלק מנימוקים אלו מסירים את החשש שהעדפת צרכיו של הזקן המועמד-לפרישה תהווה פגיעה לא סבירה במבנה הכלכלי של המשק ובשאר מרכיביו. בהנחה שביטול הפרישה בכפייה לא יפגע באופן ממשי במשק, יש להקשיב להד הקול העולה מן המקורות ההלכתיים ולראות בהם מקור השראה מחייב לסדרי החברה בישראל. כפי שראינו המשך תעסוקתם של זקנים הוא ערך והנימוק המרכזי לפיטוריהם הוא אובדן כישורים ולא מגבלת גיל. לכן ניתן להוסיף ללשון הצעת החוק – 'לאור האמור לעיל, מוצע לשנות את הגדרת גיל פרישת חובה בחוק העיקרי, על מנת ליצור מנגנון פרישה גמיש בהשראת מגמת החקיקה בעולם' – את המילים 'ועל פי עקרונות המשפט העברי'.

5. ימי הזקנה – הזמנה לשינוי

ימי הזקנה הינם ימים שבהם האדם יכול להביא לחייו שינוי מרענן. המרדף אחר הפרנסה ברוב ימיו של האדם מסיח את דעתו מתחומי

עניין הראויים לאדם לשאת ולתת בהם:

... 'מצות השמיטה ובמצות היוכל שהיתה השמיטה שש שנים לעבוד את האדמה ובשנה השביעית שבת שבתון להעיר ולרמוז שימי שנותינו שבעים שנה. וחמשים שנה אחרי הילדות הוא איש זרוע לו הארץ ולכן יזרע שדהו ויזמור כרמו ויאסוף את תבואתו אמנם בשנה השביעית שהוא רמז לעשרת השנים האחרונות מימיו אין ראוי שיעבוד עוד כי הוא אם בגבול הישישות... ולכן שבת שבתון יהיה לארץ ושבת לה' כי אז תדבק הנפש עם בוראה ותעזוב העסקים הגשמיים.¹²⁰

העיסוק בעניינים שברוח איננו נובע מהתרחבות הפנאי שיש לאדם הבא בגבול הישישות, אלא מתוך התחושה שאם לא עכשיו אימתי.¹²¹ אף חז"ל מדרבנים את הזקנים לעסוק בתורה גם אם עסקו בה בצעירותם.¹²²

דאגת החברה למציאת תעסוקה מתאימה לזקן לפי יכולתו נגזרת מחובת הכבוד. אף שלא מצאנו לה מקור מחייב, מידה טובה ודאי ישנה. ראינו כי התלמוד מעמיד את היחס המכבד להורים כגורם מפתח בקיום המצווה. בהחלט ניתן להעתיק זאת גם לסוגיית הפרישה מעבודה: "ויש מטחינו בריחים ומביאו לחיי העולם הבא" – הפניית האב לעבודה הקלה יותר יחסית והמחייבת פחות נחשבת כמעלה של כיבוד הורים המזכה בחיי העולם הבא.¹²³ הכרה במגבלותיו של הזקן והנכונות החברתית לפעול לרווחתו – פיתוח אפשרויות תעסוקה המתאימות לזקנים, הקמת מכוני לימוד לזקנים לאחר פרישה ועוד – כדי שיוכל לעסוק בפרנסה או בעיסוקים אחרים המתאימים ליכולותיו, הן ביטוי ליחס הכבוד כלפיו.

6. מבקנה

כבוד כלפי זקנים הינו חיוב של תורה, ורגישות כלפי נסיבות חייו המיוחדות הן חלק מחובת הכבוד. עבודתו של האדם לפרנסתו היא צורך חיוני לכלכלה לגוף ולנפש, ולפיכך שמירת האדם על משרתו היא חלק מכבודו ומעמדו. זקנותו של האדם אינה אמורה להיות סיבה המונעת ממנו להמשיך במשרתו.¹²⁴ אמנם חלק

הגשת העתירה הצטרפה אליה פרופ' רות בן ישראל כחוקרת של התופעה של האפליה נגד מבוגרים בשוק העבודה.

116 מניעת מבחני כשירות שעלולה להיות בהם משום תחושת בידון לנבדק.

117 קביעת זמן לפרישה כפויה מפחית את ההנעה של המעבידים למצוא עילה לפיטוריהם של עובדים. הגמשת התאריך עלולה לגרום למציאת עילת פיטורין אפילו לפני גיל הפרישה. בחינה אינדיבידואלית של העובדים תעמיק את מחקרי הכשירות ותוביל למציאת פגמים ביכולת רבים, שולא בחינה זו היו נותרים במעגל העבודה.

118 היכולת לתכנן בטוח זמן ארוך את מצבת העובדים תיפגם אם הרשות תינתן לכל עובד להחליט על זמן הפרישה לפי שיקוליו הפרטיים.

119 העדפת רווחתם של הזקנים ופתיחת האפשרות להמשך עבודתם תעכב ואולי אף תמנע את קידומם של הצעירים מהם שממתינים לשעתם לעלות לגדולה. מיקור בקבוצה אחת (הזקנים) תוך התעלמות מהחובה והאחריות לקבוצות אחרות אינם מאפשרים למצוא את הפתרון המאוזן והצודק – ראו ישראל דורון, 'סולידריות חברתית או קונפליקט בין דורי?', נגישות לצדק חברתי בישראל (2009) עמ' 368-399.

120 אברבנאל ויקרא כה. ההדגשות שלנו.

121 ראו אברהם יהושע השל, אלוהים מאמין באדם (תשע"ב) פרק ט' עמ' 156-140 "הזקן רואה את עצמו כשייך לעבר, בעוד שעליו לשאוף דווקא לקדם את הזמן".

122 "למד תורה בילדותו ילמד תורה בזקנותו" – יבמות סב ע"א.

123 ראו דיון במימרת אבימי, לעיל.

124 ראו נטע נדיב ואריאל מירלמן, 'והדרת פני זקן: בחינת סוגיית ההעסקה מעבר לגיל פרישה', קרית המשפט י' (תשע"ד) עמ' 265-300. המאמר מונה שמונה סיבות נגד גיל פרישה ביולוגי ובעד גיל פרישה תפקודי, ביניהן העובדה שהעבודה מעניקה משמעות לחיים, סיפוק, תחושת הערכה עצמית והגשמה עצמית, ואילו פרישה מולידה הדרה חברתית ואף התדרדרות פיזית ומטלית של הפורש (עמ' 284-285).

125 מקור הביטוי הוא דברי התלמוד במגילה כא ע"א לפי סגנונו של המאירי – בית הבחירה שם, ד"ה 'כבר ביארנו'.

126 מעין האמור לעיל על הלוויים שמצווים לפרוש מעבודת משא בהגיעם לגיל פרישה, אך מופנים לעבודות אחרות – קלות יותר מבחינה גופנית. באופן זה יקיימו הזקנים בעצמם את הזהירות הנחוצה לכל יעכבו את קידומם של הצעירים הבאים אחריהם, כנרמז בסיפור ברכתו של ר' יהושע בן קרחה לרבי המוזכר לעיל.

במשק, אם יש מקום להמליץ על הפניית המגיעים לגיל הפרישה לתחומים מקצועיים המותאמים לגילם. בתחומים אלו יוכלו לתרום מן הידע והניסיון שלהם, להמשיך באורח חיים יצרני ללא מגבלות וקשיים הנובעים מגילם.¹²⁶ בד בבד נדרשות יוזמות שעניינן הקמה ופיתוח של מסגרות המתאימות לתעסוקת זקנים, במקצועות המתאימים ליכולותיהם הגופניות. חובה חברתית זו מוטלת לפתחם של המוסדות האחראיים על שוק העבודה והרווחה והם אלו הצריכים לתת על כך את הדעת.

עם זאת, ימי הפרישה מן העבודה עשויים להיות זמן להתחדשות והתעוררות אישית. תרומה לחברה או הקדשת הזמן ללימוד ובמיוחד ללימוד התורה, הן הזוכים להעדפה על פי מקורות חז"ל. המדינה, עמותות ההתנדבות, האקדמיה, רבנים ושיבות נקראים למצוא נתיבים לאפשר מימוש ערכים אלו בקרב זקני העדה.

מן הפוסקים סבורים כי יש לקבוע גיל פרישה אחיד המבוסס על הערכה סטטיסטית כללית, כדי לא לחלק בין אלו היכולים להמשיך בעבודתם לאלו שכישוריהם פחתו, משום שבדיקת כל מקרה לגופו הינה מסורבלת, מבזה ולעתים בלתי אפשרית. אולם אף הנוטים לקביעת גיל פרישה קובעים זאת דווקא בתחומים שבהם הזיקה בין הגיל לבין אובדן היכולת גבוהה. יש לתת את הדעת לכך, שכשם שאמרו 'ירדה חולשה לעולם'¹²⁷ ולכן יש להוריד את רף הגיל של הפרישה, דומה כי היום יש לומר גם את ההפך: הופיעה התעצמות בעולם ואנשים בני 70 מתפקדים במלוא אונם, במיוחד בתפקידי הוראה ומחקר. חוק שיאפשר למי שחפץ בכך להמשיך בעיסוקו בתנאי שכשוריו עמו, ויהיה מאוזן מבחינת היבטיו החברתיים והכלכליים, יזכה לברכת מסורת ההלכה, הרואה בזקן המתפקד מי ששייך לשוק העבודה ואין ראוי לפטרו.

יש לשקול, תוך התחשבות במורכבות מערכות יחסי העבודה

היחס למהגרי עבודה בתחום הסייעוד

תפילה על העובדים הזרים

נכתב על ידי
אורי ומיכל אורבך

פורסם בynet יהדות,
פרויקט מחזור תפילות
אלטרנטיבי, ערב יום
כיפור תשע"ה, 2.10.2014

אלוהינו ואלוהי אבותינו ואמותינו המטופלים, ברך את יוכרז מנפאל, מלי מהודו, נוצי מרומניה ואת נלי מהפיליפינים, העובדים הזרים.

ברך את העובדים שאינם זרים כלל לבני משפחותינו ועכשיו הם הקרובים מכל להורינו. עמם בימים הטובים והרעים, ברגעים של הארה ובשעות של דמדומים. בימים שבהם אנחנו אצים-רצים בעיסוקינו הדחופים תמיד, עם ילדינו שלנו, בקוצר רוחנו. לעבוד-להתקדם-לבלות-להספיק-לנסוע-לחזור-לנסוע שוב.

הכר להם טובה וחסד על הסבלנות ועל המסירות ועל האהבה, על עמל הגוף והנפש ועל החן והחמלה שהם משפיעים עלינו ועל זקנינו החולים. על שאינם זרים לכל ניע וזיע בפניהם של הורינו כשאנחנו לא. סליחה נבקש על שהם כבני משפחה אצלנו, אבל זרים וחשודים לשווא ברחוב ובתחנה המרכזית כ"עובדים לא חוקיים", כ"מסתננים".

ברך נא בשנה טובה את יוברז מנפאל, מלי מהודו, נוצי מרומניה ונלי מהפיליפינים ואת חבריהם, הדואגים להורינו ולסבינו, לא פעם במקומנו. רוחצים את גופם הדואב, מלטפים את ראשם השמוט, נושאים אותם מהמיטה לכיסא הגלגלים ובחזרה. מחכים להם שעות ליד המועדון, בפתח בית הכנסת, בתור לרופא. ואנחנו מוקירים אותם אבל רואים בהם "עובדים זרים", אשר העבודה הזרה שלהם היא כבד את אבינו ואת אמנו. את משפחותיהם שלהם הם אינם רואים שנים, רחוקים מקרוביהם, בנפשם יביאו לחמם.

שלח להם, אלוהינו ואלוהי אבותינו ואמותינו האהובים, שנה טובה, שנת פרנסה ובריאות, ישועה ונחמה. ברך את ה"זרים" האלה, מושיעי הורינו, ששמותיהם מופיעים בתחתית מודעות האבל על לכתם של יקירינו.

ברכם בכואם, בהימצאם ובצאתם.

מבוא לסוגיית מהגרי עבודה בתחום הסיעוד – אתגרים ושאלות אתיות והלכתיות

הרבנית בתיה קראוס, חברת בית הלל עובדת סוציאלית בכירה בתחום הדמנציה

כמה מהאתגרים הרוחניים וההלכתיים העומדים לפתחנו:

ברור לכל בר דעת שאף אחד לא מסוגל לעבוד עשרים וארבע שעות ביום. לעומת זאת, יש ציפייה של המשפחות שמהגר העבודה המטפל בהורים יטפל בצרכיהם בכל שעות היום. אם ההורים זקוקים למטפל שבעה ימים בשבוע ומשלמים לעובד על שעות אלו, על פי חוק עדיין צריך לקחת בחשבון שאדם זקוק לעתים ליום מנוחה וזקוק לזמן לעבוד את בוראו גם אם איננו יהודי.

1 שעות עבודה ומנוחה

לזקנים שלל צרכים: רפואיים, סיעודיים, קוגניטיביים, חברתיים, דתיים, רגשיים ועוד. הצפייה מעובד שאינו מכיר את התרבות של מעבידו או את שפתו למלא את כל הפונקציות האלו היא ציפייה מוגזמת ולמעשה בלתי אפשרית.

2 מילוי הצרכים

קשה מאוד לזקן לקבל את הימצאותו של אדם זר בביתו, זו סיטואציה שיוצרת פעמים רבות מתח ולעתים מגיעה עד לכדי התעמרות בזקן או בעובד. יש לבחון כיצד ראוי לבדוק שאין התעללות כלפי זקן חסר ישע. ולשקול את טובת הזקן מול הזכות לפרטיות של העובד. גם הקביעה מהו שכר הולם איננה תמיד פשוטה.

3 הסתגלות הזקן ומשפחתו

4 שמירת כשרות ואורח חיים

משפחות שומרות כשרות וגם אלה שלא, צריכות לתת את הדעת לא רק לכשרות המטבח אלא לצרכיו השונים של העובד בכל מה שקשור לאוכל. כמובן שיש סוגיות רבות בהלכה מה מותר ומה אסור לאדם שאינו יהודי לעשות במטבח של יהודי. יש לתת את הדעת להבהיר את ההלכה בסוגיה זו. כמו כן יש לתת את הדעת לשאלת הסממנים הדתיים של אינו יהודי בתוך חדרו, כמו למשל צלב על הקיר.

5 שבת ויום מנוחה

יש לחדד את הלכות אמירה לנכרי בשבת, גם בטיפול הישיר בבית הזקן וגם כ"פותר בעיות" לשומרי השבת בסביבה. יש לשים לב לא לנצל את העובד ולהטריחו באופן לא ראוי ללא תגמול.

אחרי שדנו במסמך המובא לפניכם בהסתכלות תורנית הלכתית על מעמדם של זקנים והיחס כלפיהם, בית הלל מקווה להמשיך בעתיד בבירור הסוגיה של מהגרי עבודה ובאתגרים והשאלות ההלכתיות והאתיות שעולות מנוכחותם הברוכה בטיפול המסור בזקנינו ובחולינו.

טיפול בזקנים חולים או מוגבלים מצריך משאבים רבים. התורה מכירה בעול הכרוך בכך – 'כבד את אביך ואת אמך' הוא הדיבר היחיד שצמוד אליו השכר 'למען ירבו ימיך על פני האדמה' (שמות כ, יא). רבינו בחיי מסביר:

ומה שקבע הכתוב שכר הכבוד אריכות ימים, הגאון רב סעדיה ז"ל נתן טעם בזה כי מפני שלפעמים עתידים שיחיו האבות עם הבנים זמן ארוך, והאבות הם למשא כבד על הבנים והכבוד יכבד עליהם, לכך קבע עליהם שכר המצוה הזאת: "למען יאריכון ימיך", כלומר עליך לכבדם ותחיה עמם ואם אולי תצטער על חיהם דע שעל חייך אתה מצטער.

בשנות קום המדינה היו מעט זקנים באוכלוסיה בגלל הטראומות שעברו על עמנו. ההורים, הסבים והסבתות שלנו היו צעירים ולא היה להם דור זקנים לטפל בהם; הם הקימו מדינה שצמחה על ערכים של תורה, עבודה ושוויון אך ללא מסורת טיפול באדם הסיעודי. ככל שתוחלת החיים עלתה ואתה התארך הזמן שצריך לטפל בהורים, נוצר צורך למצוא פתרונות טיפול.

עד לפני כעשרים שנה טיפלו בהורים לבד בבית או בבתי אבות. בשנים האחרונות עקב הגידול באוכלוסיה, העלייה בתוחלת החיים, שינויים ערכיים – שכן יותר אנשים מעוניינים להישאר בביתם – ומיעוט המיטות לסיעודיים ולתשושי נפש, נוצר צורך למצוא מנגנונים נוספים לטיפול בזקנים בביתם.

את החלל הזה מילאו מהגרי העבודה. מהגרי העבודה מהווים פתרון יעיל וקל – מדובר בכוח אדם זול שבא מתרבות עם היסטוריה של כיבוד הזקן והחולה, וביכולתו למלא בקלות ובזול את מקום המדינה, ולא פעם הם מחליפים את מקום הילדים המבוגרים הנמצאים בתווך בין הוריהם, ילדיהם, נכדיהם, עבודתם ודרישות רבות אחרות. זהו פתרון נוח גם עבור מהגר העבודה מצדו, שכן הוא התקשה למצוא פרנסה בארצו ועתה הוא שמח להתפרנס בכבוד מעבר לים.

בארץ כיום ישנם כ-90 אלף מהגרי עבודה בתחום הסיעוד ובתחומים נוספים.¹ למעלה מ-50% מעובדים אלו הם בתחום הסיעודי ורובם בתחום הטיפול בצרכי האוכלוסיה הזקנה. מהגרי עבודה בתחום הסיעוד הוזילו את רמת הטיפול, וכך עלה בכוחן של משפחות רבות לטפל בהורים הסיעודיים בביתם. רובם עושים זאת בכבוד וביעילות ומקנים ביטחון ושלווה. הם מהווים פתרון משמעותי לצורכי הזקנים, אך יחד עם זאת נוצרו דילמות ערכיות והלכתיות רבות.

1 נתוני זרים בישראל, רשות האוכלוסין וההגירה, ינואר 2018.

ובית הלל אומרים – פסקי ההלכה של רבני זרבינויות בית הלל

בוועד אורדמן, מנכ"ל בית הלל

חופש, שוויון, סובלנות, זכויות אדם וזכויות אזרח, מעורבות ופולטות של נשים במגוון מישורים של החיים ועוד – איך מתמודדת ההלכה עם ערכים חדשים אלה? האם היא מסוגלת להכיל בתוכה את השפה החדשה ואת הערכים שנהפכו זה מכבר לנחלת רבים? האם נועד להלכה תפקיד כלשהו בעיצוב הערכים או בקביעת גבולותיהם? בית הלל עוסק כל העת במתן מענה הלכתי קשוב לשאלות אלו, החל בדיון ושיח בית מדרשי פנימי וכלה בהוצאת פסקות הלכה ויוזמות מעשיות לציבור הרחב.

לפני מספר חודשים הוצאנו לאור את ספר הפסקים "ובית הלל אומרים", ספר שמקבץ אל תוכו את פסקי ההלכה שפורסמו בשנים האחרונות. פסקים אלו התגבשו בעבודה משותפת של רבנים ורבניות המבקשים לתת מענה לשאלות ולצרכי השעה דרך תשובות מעשיות בפסקי הלכה. בשפה הלכתית, מתוך בירור בש"ס ובפוסקים, נידונים בספר נושאים בעלי משמעויות אישיות, קהילתיות וציבוריות.

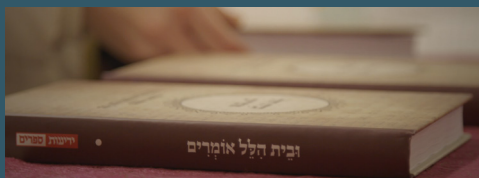
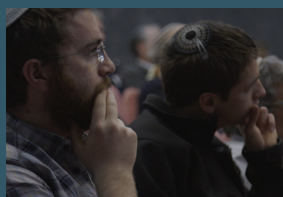
במהלך החודשים האחרונים קיימנו השקות רבות לספר, בבית הנשיא עם נשיא המדינה, בירושלים, בבנימינה, הושעיה, גבעת שמואל, שהם, עין הנצי"ב, מגדל עוז, רעננה, מודיעין ועין צורים. בהשקות עסקנו בפסקי ההלכה השונים שנידונים בספר והעמקנו בשאלות היסוד שעומדות בתשתית הדיון המתקיים בבית הלל.

אנו מודים לציבור הרב שהגיע לשמוע וללמוד אתנו, ואנו מזמינים כל קהילה שמעוניינת בערב השקה ודיון על הספר ליצור קשר בכתובת הבאה: office@beithillel.org.il

שנת	שם	שעה
2015	ערב השקה	
לרבנות הספר "ובית הלל אומרים"		
יום ה' כ"ב אדר א' 28/2/19		
הערב יער בואלס הוקם, בית הכנסת שירת אתר,		
בירושלים 46 פנים הדרום בעת ששחל		
20:30	דברי פתיחה על הספר - דנו אורדמן, מנכ"ל בית הלל	
אירוע בעשבת לוי שאני שופר שבת, הרב מאיר גורארי,		
ירד בית הלל, רב מדרשו בעדל עוז הרב חושב משמאל		
20:50	הוצאת קצרות על פסקי הספר	
היום אל פועל ופועל הלכה - ד"ר חגי שוהם		
מסיקאות מנהלת בית הלל, רבנים אהרן מנחם ושרה פרידמאן		
21:40	שיחה על שירים במחילה לאור האוהל	
רב בית מדרש, רב קהילת שירת און		
רב שירת קרא, רב הקיבוץ עומרים וראש בית המדרש של בית הלל,		
ערב הספר "ובית הלל אומרים"		

אנו מזמינים את חברי וידידי בית הלל לקבל את הספר מתנה תמורת הצטרפות לתמיכה קבועה בבית הלל.

לתמיכה וקבלת הספר סרקו את הקוד הבא:

ובית הלל אומרים

כנס: הלכה, חברה וחדויות פסיקה
לרבנות הספר "ובית הלל אומרים"
של ארגון רבני ורבניות בית הלל

יום ה' י"ט שבט 27/2/18

18:00 פתיחה רב מאיר גורארי, ירד בית הלל

18:20 רב מנחם עוז רב ששוחח חתן

19:15 דברי ברכה רב עקב מנד, ראש שירת רב עקין

המחשבה כוחות העזרה והשלכות על פסיקה הלכה

רב יצחק שילת, ראש שירת ברית משה

20:20 שיחות TED על פסקי הספר

20:40 רב קני תחומי - אירוע אקטיוו סאני שופר שבת

הרבנית יסית קליימן - שירת באבי ראשית לנשים

הרב חיים בוגנשטיין - הקהילה ואנשים בעלי נטייה חד מינית

הרבנית ד"ר גלי דוממל - בעלי תחומות נשיות ונשיות ונחלת

דברי סיום - רב שירת קרא, ראש בית המדרש בבית הלל,

רב הקיבוץ עומרים ונחל הספר "ובית הלל אומרים"

הביוגרפיה ישראל

20:20 פתיחה רב שוהם על דבר השם

20:40 כנס: רב מנחם עוז - נחל עקב ללמוד יחד, שירת בית מדרש

מנחם רב יחזקאל, ראש שירת מנהל מלכ

21:40 הביוגרפיה ישראל

הרב דוד מנחם, ירד בית הלל

חור בנחם איש שוהם, ירד בית הלל ללמוד יחד, שירת בית מדרש

רב דוד מנחם, מנחם רבית מנחם ללמוד יחד, שירת בית מדרש

21:40 סיום משחק ופתיחה רבית

ירושלים ספרים

הרבנים והרבניות החברים בבית הלל

הרבנית רחלי אביישר לבל • הרבנית ורד אביעד • הרב משה אברמן • הרבנית נעמי אדלר • הרב יעקב אוחיון • הרב יצחק אייזר • הרבנית ד"ר תהילה אליצור • הרבנית ד"ר רות אלסטר • הרב פרופ' אבא אנגלברג • הרב יהושע אנגלמן • הרב ד"ר אלישע אנצ'לוביץ • הרב רפי אס • הרבנית עטרה אס • הרב מאיר אקשטיין • הרב אבי באומל • הרב עוזי' צוריאל בובליל • הרבנית שושנה בובליל • הרב ד"ר חיים בורגנסקי • הרב דוד ביגמן • הרבנית אריאלה ביגמן • הרבנית תמר ביטון • הרב יצחק בלאו • הרב אסי בלנק • הרב ד"ר יצחק בן דוד • הרב עדיאל בן שחר • הרב אפרים בק • הרב שלמה ברין • הרב יוני ברלין • הרבנית זיוית ברלינר • הרבנית נחמה ברש • הרבנית חנה גודינגר (דרייפוס) • הרב יהודה גלעד • הרב איתן גפן • הרב צבי גרומט • הרב בנימין דה לה פואנטה • הרב ד"ר אביעד י' הולנדר • הרב שלמה הכט • הרבנית שרונה הליקמן • הרב נתנאל הלפגוט • הרבנית ד"ר מישל חמר – קוסוי • הרב אביגדור (דורי) הנמן • הרבנית ד"ר חנה השקס • הרב פרופ' ג'פרי וולף • הרב דני וולף • הרב ד"ר אבי וולפיש • הרבנית ד"ר רות וולפיש • הרב אבי וייס • הרבנית רחל וינשטיין • הרבנית רחל וכטפוגל • הרבנית שירה זימרמן • הרב מרדכי זלר • הרב אוהד טהרלב • הרבנית ד"ר מיכל טיקוצ'נסקי • הרב זכריה טרובוף • הרב ד"ר אלן יומר • הרב ג'וש יומר • הרב יאיר יניב • הרב יששכר כ"ץ • הרב משה כהן • הרב ד"ר עדיאל כהן • הרבנית נועה לאו • הרבנית ד"ר רחל לבמור • הרב בנימין להמן • הרב ד"ר רונן לוביץ • הרב צורי לוי • הרב פרופ' מאיר לוקשין • הרב אהרון ליכוביץ • הרבנית ד"ר אילת ליבזון • הרב אילן ליברמן • הרבנית רבקה לינור • הרב יעקב מאוזר • הרבנית ד"ר תמר מאיר • הרבנית אוריה מבורך • הרבנית קרן מילר ג'קסון • הרב ד"ר דוד מישלוב • הרב מויכאל מלכיאור • הרב יעקב נגן • הרבנית מיכל נגן • הרב מאיר נהוראי • הרבנית ענת נובוסלסקי • הרב שי נוח • הרב רונן נויבירט • הרב קלמן ניומן • הרבנית ד"ר אילת סג"ל • הרב דני סגל • הרבנית שרה סגל-כץ • הרב ג'וני סולומון • הרב יוסי סופר • הרבנית נעמה סט • הרב גדעון סילבסטר • הרב יאיר סילברמן • הרב ד"ר יוסף סלומניק • הרבנית בת שבע סמט • הרב אביע"ד סנדרס • הרבנית שירה ספיר • הרבנית דבורה עברון • הרב אילעאי עופרן • הרבנית אילנה פודימן-סילברמן • הרב שמואל פויכטונגר • הרבנית שלומית פיאמנטה • הרבנית כרמית פיינמוך • הרב ד"ר יונתן (תני) פיינמוך • הרב ד"ר ברוך פינקלשטיין • הרבנית ד"ר אסתר פישר • הרבנית ד"ר מרים פלדמן קיי • הרבנית שרה פרידלנד בן ארזה • הרבנית ד"ר חנה פרידמן • הרבנית חני פרנק • הרב מישאל ציון • הרב ד"ר אבי קדיש • הרב ד"ר עמית קולא • הרב צבי קורן • הרבנית אשרה קורן • הרבנית יפית קליימר • הרב שמואל קליצנר • הרבנית ג'ודי קליצנר • הרב אברהם קנאי • הרב שמחה קראוס • הרבנית אורה קראוס • הרבנית בתיה קראוס • הרבנית רחל קרן • הרב יהודה ראק • הרב מאיר רובינשטיין • הרב אביה רוזן • הרבנית שורלה רוזן • הרבנית אסתי רוזנברג • הרבנית ד"ר ג'ני רוזנפלד • הרב שמואל ריינר • הרב שלמה ריסקין • הרבנית אמירה רענן • הרבנית חמוטל שובל • הרב מורי שוורץ • הרב מייק שולץ • הרב ד"ר רבין שושטרי • הרבנית מלי שטריגלר • הרב חנן שלזינגר • הרבנית יעל שמעוני • הרב ירחם שמשוביץ • הרב משה שפטר • הרבנית רחלי שפרכר פרנקל

לתרומות לבית הלל הכנסו לאתר www.beithillel.org.il

או סרקו את הקוד הבא:

• התרומה מוכרת לצורך זיכוי מס למסעיק 46 לפקודת מס הכנסה •

ניתן לתרום גם באמצעות העברה בנקאית:

שם החשבון: בית הלל – הנחנה תורנית קשובה (ע"ר)

מס' עמותה: 58-0559441 • כתובת העמותה: ירושלים, ת.ד. 9725

בנק דיסקונט לישראל 11 • מס' חשבון: 114086631

סניף: 65 (סניף קרית יובל)

תודה מראש על תמיכתך!

הנהלת בית הלל:

יו"ר: הרב מאיר נהוראי • מנכ"ל: בועז אורדמן

חברי הוועד המנהל:

הרב ד"ר יצחק בן דוד • הרבנית ד"ר אילת סגל • הרבנית ד"ר תמר מאיר • הרב יהודה גלעד • הרבנית ד"ר חנה השקס • הרב ד"ר אבי וולפיש • הרב צבי קורן • קובי הקר

מערכת:

הרב עמית קולא • בועז אורדמן • הרבנית אילת סג"ל

עריכה לשונית: אביעד יהיאלי

עיצוב, הפקה ועימוד: הדר הכט • הדפסה והפצה: אשדיר

להערות ניתן לפנות: office@beithillel.org.il

דובר הארגון: הרב שלמה הכט 054-4935795